

PAPER DETAILS

TITLE: İran'in Nükleer Bir Güç Olmasının Ortadoğu'daki Olası Sonuçları

AUTHORS: Oguzhan ACAR

PAGES: 74-111

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2085568>

Atıf/ Citation

Acar, Oğuzhan. "İran'ın Nükleer Bir Güç Olmasının Ortadoğu'daki Olası Sonuçları." *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, no.8 (Yaz 2021): 74- 112.

İRAN'IN NÜKLEER BİR GÜÇ OLMASININ ORTADOĞU'DAKİ OLASI SONUÇLARI

Oğuzhan ACAR

Doktora Öğrencisi, Uluslararası İlişkiler ABD, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi, Konya, Türkiye

Ph.D. Student, International Relation, Social Sciences Institutions, Selcuk University, Konya, Turkey

<https://orcid.org/0000-0002-6061-451X>
<selmanoguzhan@hotmail.com>

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 25.01.2021, Kabul Tarihi: 30.06.2021

Öz: Neorealizm veya yapısal realizm olarak da bilinen Uluslararası İlişkiler teorisini geliştiren ünlü siyaset bilimci Kenneth N. Waltz'a göre, güvenlik endişesiyle gücünü artıran bir devlete karşı kendisini güvende hissetmeyen diğer devletler de kendi göreceli gücünü artırma yoluna gider. Uluslararası anarşik sistemde devletlere güvenliğini garanti edecek bir üst erk bulunmamaktadır. Tarafların karşılıklı güç artırımı girişimlerinin doğurduğu kısır döngü, nükleer silahlanma halinde ister istemez kendi dengelemesini ortaya çıkaracak, Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi nükleer silahlar, bu silahların sahibi olan devletleri, onları kullanmama noktasına getirecektir. 2012 yılında kaleme aldığı "Why Iran Should Get The Bomb - Nuclear Balancing Would Mean Stability" [İran Neden Bombayı Edinmeli - Nükleer Dengeleme İstikrar Demektir] başlıklı makalesinde Waltz, nükleer silahların bu caydırıcı etkisinin, tıpkı ABD ile SSCB arasında ve Pakistan ve Hindistan arasındaki nükleer gerilimde olduğu gibi, Ortadoğu'da henüz tek nükleer güç olan İsrail ile nükleer programından endişe edilen İran arasındaki gerginliği sona erdirerek bölgeye istikrar getirmesi için İran'ın da nükleer silah edinmesi gerektiği görüşünü savunmuştur. Bu çalışmada, bölgede tek nükleer güç olan İsrail ile İran arasında bir nükleer savaş çıkar mı, İran'la mezhep gerilimi yaşayan S. Arabistan'ın nükleer bir İran'a tepkisi ne olur, İran'ın nükleer bir güç olmasının bölgedeki diğer ülkeleri de nükleer silah edinme konusunda teşvik edecek mi sorularına cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: İran, İsrail, Suudi Arabistan, Nükleer Denge, Nükleer Güç.

Bu belge ticari kullanım amacı ve içerik değişikliği dışında kaynak gösterilmesi koşuluyla yayınlanmış makalenin tüm kullanımına (çevrimiçi bağlantı verme, kopyalama, baskı alma, herhangi bir fiziksel ortamda çoğaltma, dağıtma vb.) izin veren [Yaratıcı Ortaklıklar Atıf-Gayriticari-Türetilemez 4.0 \(CC BY-NC-ND 4.0\) lisansı](#) altında yayınlanmaktadır.

This document is published under the terms of [Creative Commons Attribution-NonCommercial \(CC BY-NC\) License](#) which permits free use (such as link to the content or permission for its download, distribution, printing, copying, and reproduction in any medium) except change of contents and for commercial use, provided the original work is cited.

POSSIBLE CONSEQUENCES OF IRAN BEING A NUCLEAR POWER IN THE MIDDLE EAST

Abstract: According to the famous political scientist Kenneth N. Waltz, who developed the theory of International Relations, also known as neorealism or structural realism, other states that do not feel secure against a state that increases its power due to security concerns also go to increase their relative power. In the international anarchic system, there is no supreme power to guarantee the security of the states. The vicious circle created by the mutual efforts of the parties to increasing power will inevitably reveal its own balancing in case of nuclear armament, and as in the Cold War period, nuclear weapons will bring the states that own these weapons to the point of not using them. In his 2012 article titled "Why Iran Should Get The Bomb - Nuclear Balancing Would Mean Stability", Waltz defended the view that this deterrent effect of nuclear weapons would end the tension between Israel, which is still the only nuclear power in the Middle East, and Iran, which is worried about its nuclear program, just like the nuclear tension between the USA and the USSR and between Pakistan and India and Iran should acquire nuclear weapons in order to bring stability to the region. In this study, answers to the following questions such as will Iran's being a nuclear power encourage other countries in the region to acquire nuclear weapons, will there be a nuclear war between Israel, which is the only nuclear power in the region and Iran and what would be the reaction of S. Arabia, which has sectarian tensions with Iran, to a nuclear Iran will be sought.

Keywords: Iran, Israel, Saudi Arabia, Nuclear Balance, Nuclear War.

Giriş

Prof. Ian Hall'un ifadesiyle¹ realizmin, tartışmalı insan doğası merkezli ve felsefi antropolojiye dayanan yaklaşımlarını bir kenara bırakıp yerine ekonomi teorilerindeki uluslararası sistem kavramını alarak onu yeniden canlandıran Kenneth N. Waltz'a göre²; uluslararası politik sistem hiyerarşik değil anarşik bir sistemdir. Bu sistemde, karar vermeye yetkili bir üst karar organı olmadığı için klasik ast-üst ilişkilerine dayanan bir hiyerarşik yapılanmanın gelişebilmesi mümkün değildir. Dolayısı ile anarşik sistemde her bir birim, kendi bekası için kendi başının çaresine bakmak zorundadır. Burada birim ifadesinden kastedilen ise, farklı güç kapasitelerine sahip olsalar da birbirinden farklı olmayan işlevler icra ettikleri için birbirine benzediğini söyleyebileceğimiz unsurlar olan devletlerdir. Elbette ki uluslararası sistem, devletlerden ibaret

¹ Ian Hall, "Kenneth Waltz: The Man Who Saved Realism", E-International Relations, 24 Haziran 2013.

<https://www.e-ir.info/2013/06/24/kenneth-waltz-the-man-who-saved-realism/> (6.12.2020)

² Kenneth N. Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, çev. Osman S. Binatlı ve Çınar Özen, Ankara: Phoenix Yayınları, 2015, s.112-120.

değildir, ortak çıkarlar etrafında toplanan sivil toplum kuruluşları, çok uluslu şirketler vb. aktörler de kendi güçleri nispeti oranında etkindir. Ancak unutulmaması gerekir ki, siyasal yapılar en etkili ve belirleyici aktörlere göre tanımlanmaktadır. Ekonomi alanından benzetme yapmak gerekirse, nasıl piyasayı tanımlayan ana unsur firmalar ise uluslararası siyasi yapıyı tanımlayan şey de devlettir. Yapıdaki ilişkileri belirleyen ana aktörler devletler olduğu müddetçe, uluslararası yapı da bu devletlere göre ifade edilmek durumundadır.

Waltz, anarşik sistemdeki birimler olan devletler arasındaki doğal durumun, karşılıklı güvensizlik nedeniyle savaş durumu olduğunu, bunun da sürekli savaşmak değil tehdidin ne zaman ve nereden geleceğinin bilinmemesi nedeniyle her an savaşabilecek pozisyonda olmak anlamına geldiğinin altını çizmektedir.³ Anarşik bir sistemde devletlerin en öncelikli hedefi güvenlidir. Güçlü olmak ise, nihai bir amaç değil, nihai amaç olan güvenliğe götüren bir araçtır. Bunun ardında yatan motivasyon, sistemin kendisidir. Eğer sistemde ittifaklar söz konusu ise, herhangi bir devlet, bu ittifaklardan görece güçlü olana değil diğerine dahil olmayı tercih eder. Çünkü söz konusu devlet için tehdit unsuru oluşturan taraf, zayıf olan değil güçlü olan ittifaktır. Dengeleme eğilimi olarak ifade edilebilecek olan bu durum, yine sistemin getirdiği bir sonuçtur. Zayıf olan ittifakta yer almanın sonucu ise, daha fazla güvenlidir. Güç dengesi olarak adlandırabileceğimiz bu teoriye göre, rekabetçi özellikte olan sistemde güç dengesine bir kez ulaşıldığında, daha sonra bu denge bozulsa bile bir şekilde yeniden tesis edilir. Kurulan güç dengesi kendisini sürekli yeniler.⁴

Uluslararası politik sistemi tanımlamanın devletleri sayarak yapılabileceğini ifade eden Waltz, benzer işleve sahip olan bu devletler arasındaki farklılığın ancak yeteneklerine göre yapılabileceğini belirtmektedir. Yetenek dışındaki farklılıklar ise dikkate alınmaz.⁵

Waltz'un yaklaşımına göre⁶; iki kutuplu sistem benzersiz özellikler taşıması itibarıyla eşsiz bir sistemdir. Çok kutuplu sistemlerle kıyaslandığında daha güvenlidir. Taraflar için, kendileri için risk oluşturan unsurlar ve rakiplerinin davranışlarını öngörebilmek daha kolaydır. Kutuplar arasındaki karşılıklı askeri bağımlılık, çok kutupludakine göre daha düşüktür. Çok kutuplu sistemdeki belirsizlik iki kutuplu sistemde minimum seviyededir. Çok kutuplu sistemlerde askeri ve ekonomik anlamda karşılıklı bağımlılık arttığı için güvensizlik ve korku ile birlikte düşmanlık da artmaya başlar. Ayrıca çok kutuplu sistemlerde devletler her zaman, diğerlerinin habersizce kendisine karşı ittifak

³ age. s.129.

⁴ age. s.158-161.

⁵ age. s.125.

⁶ age. s.210-220.

oluşturabileceği endişesi içinde yaşarlar. Tüm bu farklılıklar göz önüne alındığında iki kutuplu sistemin daha istikrarlı olduğunu söylemek mümkündür.

Realizm için yapısal bir yaklaşım geliştiren Waltz'un nükleer silahlar konusundaki düşüncelerine bakıldığında, nükleer silahlanmaya karşı olmadığını, aksine nükleerleşmenin güç dengesine hizmet ettiğine inandığını söyleyebiliriz.⁷ Çünkü nükleer silahları yine nükleer silahlar caydırabilir. Ancak nükleer silahların caydırıcı olabilmesi için kullanılmalarının engellenmesi gerekmektedir.⁸

Buraya kadar güvenlik, güç dengesi ve nükleer silahlanma ile ilgili görüşlerini özetlemeye çalıştığımız Kenneth Waltz, bu görüşleri doğrultusunda Ortadoğu'da tek bir nükleer güç olarak İsrail'in bu durumunun güç dengesizliğine yol açtığını ve bu dengesizliğin giderilmesi için İran'ın da nükleer silah edinmesi gerektiğini savunan bir makale kaleme almıştır. "Why Iran Should Get The Bomb- Nuclear Balancing Would Mean Stability" [İran Neden Bombayı Edinmeli- Nükleer Dengeleme İstikrar Demektir] başlıklı makalesinde⁹, İran'a yönelik ambargoların konuşulduğu dönemde, Batılı ve İsraili çoğu politikacı ve yorumcunun, mevcut gerginliklerin en kötü sonucunun, nükleerleşmiş bir İran olduğunu belirttiklerini, ancak bunun Orta Doğu'da istikrarı tesis edecek en iyi sonuç olduğunu ifade etmiştir.

İran nükleer krizinin üç farklı şekilde sonuç verebileceğini söyleyen Waltz'un ifadesi ile bunlardan birincisinde, ağır yaptırımların İran'ı nükleer bir silah edinme arayışından vazgeçirebilme ihtimali vardır. Fakat bu ihtimal düşüktür çünkü, tarih bize göstermiştir ki, eğer bir devlet, güvenliğinin nükleer silahlara bağlı olduğunu düşünüyorsa bunlardan ekonomik yaptırımlar zoruyla vazgeçmeyecektir. Buna en iyi örnek, çok sayıda BM Güvenlik Konseyi kararı ve yaptırımlarına rağmen nükleer silah üreten Kuzey Kore'dir. İkinci ihtimalde ise, İran nükleer denemelerine ara verebilir ancak ileride istediği zaman nükleer silah üretebilecek nükleer kapasitesini geliştirmeye devam eder. Çünkü nükleer silah üretmeden nükleer program geliştiren çok sayıda devlet buna örneklik teşkil etmektedir. Üstelik İran'ın nükleer denemelerine ara vermesi, uluslararası yaptırımlardan korunmasına olanak sağlayarak iç siyasette elini güçlendirecektir. Ne var ki, İran'ın nükleer programına ara verdiğini deklare etmesi, belki Batı'yı ikna edebilir ama İsrail'i asla. Üçüncü olası sonuç ise,

⁷ Kenneth N. Waltz, "Why Iran Should Get the Bomb - Nuclear Balancing Would Mean Stability", Foreign Affairs, Temmuz - Ağustos 2012.

<https://www.jstor.org/stable/23218033> (12.12.2020)

⁸ Kenneth N. Waltz, Uluslararası Politika Teorisi, çev. Osman S. Binatlı ve Çınar Özen, Ankara: Phoenix Yayınları, 2015, s.233-234.

⁹ Waltz, "Why Iran Should".

İran'ın nükleer programına aynen devam etmesi şeklinde tezahür eder. Ancak bu durumun İsrail için kabul edilemez olduğu aşikardır.

Söz konusu makalede Waltz, İsrail'in bölgedeki nükleer tekel olma vasfını sürdürmek istediğini, bunun için de daha önce Irak ve Suriye'de bu tekel kırıma yönelik benzeri girişimleri nasıl saldırgan bir şekilde bertaraf etti ise İran için de aynı saldırganlığı sürdürmekten tereddüt etmeyeceğine işaret etmektedir. Ancak ona göre İsrail'in bu tekel, bölgede istikrarsızlığa hizmet etmektedir. İran'ın nükleer programına yönelik endişelerin ardında bazı temelsiz korkular yattığını belirtirken bunların başında, devletin sanıldığı gibi ne yapacağı belli olmayan mollalar tarafından yönetildiği şeklindeki yanlış düşüncedir. Fakat nefret dolu bir söylem kullanmalarına rağmen İran'ın yöneticileri de tıpkı diğer ülkelerdeki yöneticiler gibi önce güvenliklerini düşünen liderlerdir. Ancak Amerikalılar ve İsrailliler, eğer eline fırsat geçerse İran'ın İsrail'e karşı ilk nükleer vuruşu gerçekleştirmekten çekinmeyeceğini iddia etmektedirler. Bu noktada Waltz, İran'ın asıl niyetini bilmek mümkün olmasa da nükleer programının saldırı değil savunma amaçlı olduğunu düşünmektedir. Çünkü İranlılar müzakere masasında uzlaşma görüntüsünden uzak bir resim verseler de, Avrupa'nın petrol ambargosu örneğinde olduğu gibi Hürmüz Boğazı'nı kapatmamışlardır.¹⁰

İran'ın nükleer programına karşı çıkan çevrelerin taşıdığı bir diğer endişe ise; İran her ne kadar şimdiye kadar akılcı olmayan bir eylem gerçekleştirmemiş olsa bile, nükleer silahın böyle bir eyleme sevk edebileceği düşüncesidir. Buna yönelik en büyük çekince ise, İran'ın elindeki nükleer silahların zaman içerisinde bir şekilde terörist grupların eline geçebileceği ihtimalidir. Ancak tam bu noktada Waltz, nükleer silah edinen ülkelerin tarihsel davranışlarına bakıldığında, daha temkinli davrandıklarını ifade etmektedir. Buna en iyi örnek de, Çin, Hindistan ve Pakistan'ın geçmişteki davranışlarıdır. Çünkü nükleer kulübe giren bir ülke, artık bu özelliği sebebiyle ister istemez büyük devletlerin gözünün üstünde olduğu bir pozisyona girmektedir. Öte yandan Waltz'un iddiasına göre; Amerika'nın gözetim ve denetim mekanizması öylesine gelişmiştir ki, bunu hangi ülkenin yaptığı gizlenerek terörist gruplara nükleer silah temin etmek imkansızdır. Zaten bu tür grupları tamamen kontrol altına almak mümkün olamayacağı için İran da böyle bir yola tevessül etmeyecektir. Ayrıca nükleer bir bombanın üretimi oldukça maliyetli ve riskli olduğu için tamamıyla kontrol edemediğiniz terörist gruplara bunları teslim etmek akılcı değildir.

İran'ın nükleer programına yönelik bir diğer asılsız korku da, bu girişimin zincirleme reaksiyon şeklinde bölgedeki diğer ülkeleri de nükleer silah geliştirmeye veya satın almaya zorlayacağı korkusudur. Waltz'a göre bu da

¹⁰ Waltz, "Why Iran Should".

yersiz bir korkudur, çünkü dünyada yaklaşık 70 yıldır devam eden nükleer süreç boyunca, bu nükleer silahların yayıldığı görülmemiştir. Üstelik bu eğilimin değişeceğine dair bir emare de yoktur. Şunu da belirtmek gerekir ki, İsrail nükleer silahlara sahip olduğu 1960'lı yıllarda pek çok komşusu ile savaş halinde idi. İsrail'in nükleer programının bölgedeki Arap ülkelerine yönelik oluşturduğu o zamanki tehdit, bugünkü İran'ın nükleer programının oluşturduğu tehditten daha büyük idi. Dolayısıyla o dönemde İsrail nükleer programı nedeniyle bile başlamayan nükleer bir yarış, bugünkü İran nükleer programı nedeniyle de başlamayacaktır.

Sonuç olarak Kenneth Waltz'un bakış açısına göre; geçmişte nasıl ezeli düşmanlar olarak Hindistan ve Pakistan nükleer bir güç olmaları nedeniyle daha temkinli olmaya davranmışlar ve çeşitli çatışma ve gerilimlere rağmen barışı muhafaza etmişlerse, bugün de İran'ın nükleer silah sahibi olmasıyla İran ve İsrail de birbirlerini dengeleyecek ve caydırıcı hale gelerek barışı temin edebileceklerdir. Zaten tarihte nükleer devletlerin tam ölçekli bir savaş yaşadıkları hiç görülmemiştir. Nitekim Orta Doğu'da diğer başka devletlerin nükleer silahlanma şeklinde bir hedeflerinin olmadığı gözlemlenmektedir. İran'ın nükleer programı, mevcut gerginlikleri düşürerek, bölgenin bugünkünden daha güvenli ve istikrarlı olmasını sağlayacaktır.¹¹

1. İran- İsrail Savaşı İhtimali

Waltz'un, yukarıda özetlemeye çalıştığımız varsayımları neticesinde İran'ın nükleer programını ve nükleer silah edinmesini savunduğunu, çünkü bölgede İsrail'in nükleer tekelinin istikrarsızlık ürettiğini düşündüğünü söylemek mümkündür. Bu varsayımları analiz etmeye geçmeden önce üzerinde durulması gereken ilk husus belki de İsrail'in, İran'ın nükleer silah sahibi olmasına rıza gösterip göstermeyeceği meselesidir. Söz konusu makalede, İran'ın nükleer programına son vermesi durumunda Batılılar ikna olsa da İsrail'in kolay kolay ikna olmayacağı gerçeğinden kısaca bahsedilmekle birlikte, İsrail'in buna izin verip vermeyeceği sorusu üzerinde yeterince durulmamış, İran'ın nükleer silah edindiğinde gerçekleştirilecek olası sonuçlar üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak İsrail'in 72 yıllık savaşlarla dolu kısa tarihi bize göstermiştir ki, İran'ın nükleer silahlanması meselesinde üzerinde durulması gereken en önemli noktalardan birisi bu konunun İsrail'in güvenlik anlayışı ile olan doğrudan ilgisidir. Her şeyden önce belirtmek gerekir ki, İsrail toplumu ve devletinin zihinsel altyapısını oluşturan en öncelikli temel kavram güvenlik paradigmasıdır. Yahudilerin yaşadığı tarihsel ve kitlesel acılar, bu güvenlik paradigmasını şekillendiren en belirgin toplumsal tecrübe olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹¹ Waltz, "Why Iran Should".

Roma sürgünüyle M.S.70'te Kudüs'ü terk etmek zorunda kalan Yahudiler¹², yaklaşık ikibin yıl boyunca dünyanın değişik yerlerinde vatansız bir şekilde yaşamak zorunda kalmışlardır. Aslında kökeni Hristiyanlıktan önceki dönemlere kadar uzanan ve 11. yüzyılda Avrupa'da¹³ kendisini gösteren din kökenli¹⁴ Antisemitizm dalgası ve bunun sonucu meydana gelen katliamlar Yahudileri güvenli bir yurt arayışına itmiştir.¹⁵ Bu dönemde Yahudiler Avrupa'da ve Rusya'da öyle sıkıntılar ile karşı karşıya gelmişlerdir ki, Siyonizm'in babası olarak bilinen¹⁶ Theodor Herzl'in topladığı Dünya Siyonist Kongresi toplantılarında Yahudilere güvenli bir yurt olarak Filistin yerine Arjantin¹⁷ hatta Uganda¹⁸ seçeneklerinin dahi gündeme getirilmesi zaruriyeti ortaya çıkmıştır. Ancak 2 Kasım 1917 tarihli Balfour Deklarasyonu ile netleşen Filistin tercihi ile birlikte devletleşme süreci hız kazanmıştır. Ardından Almanya'da faşist Hitler'in iktidara gelmesiyle hız kazanan Yahudi düşmanlığı, Holokost olarak adlandırılan ve İsrail toplumunun hafızasına kazınacak¹⁹ olan toplu katliamlara dönüşmüştür. Yaklaşık 6 milyon Yahudi'nin öldürüldüğü iddia²⁰ edilen Holokost konusu bazı bilim adamı ve araştırmacılar tarafından abartılmış bir efsane olarak adlandırılrsa²¹ da, İsrail toplumunun kolektif bilincindeki güvenlik algısı oluşumunun temel parametresini teşkil etmiştir. Holokost nedeniyle kaç kişinin hayatını kaybettiği tartışmaları bir yana, her bir Yahudi'nin ayrı ayrı yaşadığı bireysel travmalar zamanla İsrail toplumu içerisinde adeta kolektif bir travmaya²² evrilerek sadece toplumsal gündelik hayatı değil İsrail'in dış politikasını da etkileyen başat bir unsur haline dönüşmüştür.

¹² Zafer Balpınar, "İsrail'in Devlet Kurgusu Güvenli Bir Yahudi Yurdu mu? Yoksa Güvenlikçi Bir Yahudi Devleti mi?", *Güvenlik Stratejileri*, 2017, s.154.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/guvenlikstrj/issue/32173/356954> (12.12.2020)

¹³ Alain Badiou, vd., *Anti-Semitizm Üzerine*, İstanbul: Encore, 2014, s.82.

¹⁴ Mim K. Öke, *Siyonizm ve Filistin Sorunu*, İstanbul: Kırmızı Kedi, 2.Basım, 2013, s.23.

¹⁵ Zafer Balpınar, "İsrail'in Devlet Kurgusu Güvenli Bir Yahudi Yurdu mu? Yoksa Güvenlikçi Bir Yahudi Devleti mi?", *Güvenlik Stratejileri*, 2017, s.155.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/guvenlikstrj/issue/32173/356954> (12.12.2020)

¹⁶ Mim K. Öke, *Siyonizm ve Filistin Sorunu*, İstanbul: Kırmızı Kedi, 2.Basım, 2013, s.38.

¹⁷ Murat Çulcu, *Gelecek Yıl Kudüs'te*, İstanbul: E, 2012, s.38.

¹⁸ Murat Çulcu, *Gelecek Yıl Kudüs'te*, İstanbul: E, 2012, s.56.

¹⁹ Nitekim toplama kamplarından kurtulan bir İsrail vatandaşı, daha sonra kendisi ile yapılan bir röportajda; "Holokost bitmedi henüz, bizim için halen sürüyor...Holokost yine olabilir...Tehlikedeyiz" demiştir. Selin Çağlayan, *İsrail Sözlüğü*, İstanbul: 2010, s.143-144.

²⁰ ____, *Holokost*, İstanbul: Gözlem, 1997, s.58.

²¹ Roger Garaudy, *İsrail Mitler ve Terör*, İstanbul: Pınar, 2012, s.149.

²² Seda Kırdar, "The Relationship Between Collective Trauma and Civil Society: Jewish Citizens of Israel As a Case Study", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 2012, s.60.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/701010> (12.12.2020)

Realist kuramın öngördüğü biçimde anarşik ortamda her devletin bekası için kendi güvenliğini kendisinin temin etmesi gerektiği şeklindeki yaklaşımı²³ İsrail'in güvenlik politikalarının en belirleyici unsuru haline dönüşmüş, Yahudi diasporasının çektiği acılar ve Holokost tecrübesi, İsrail'de Goyim yani Yahudi olmayanlara güvenilmemesi ve bir düşman kuşatması ile çevrili oldukları şeklindeki zihniyetin çerçevesini oluşturmuştur.²⁴ İsrail'in gerçekte bir soykırım tehdidi ile karşı karşıya olduğu şeklindeki toplumsal bir ön kabule dayanan bu mantalitenin tarihsel kökeninin, İsrail'in kuruluşundan önceki döneme kadar uzandığını söylemek mümkündür.²⁵

İsrailli yetkililerin ulusal güvenlikle ilgili meselelerde Holokosta atıf yapmasının sayısız örneğini verebilmek mümkündür. Eski Dışişleri bakanlarından Abba Eban, İsrail'in 1967 savaşı sonrasında elde ettiği toprak kazanımları sonucu oluşan 1967 sınırlarını, en bilindik Yahudi toplama kamplarından olan Auschwitz'e atıf yaparak 'Auschwitz sınırları' olarak tarif etmiştir.²⁶ Holokost nedeniyle ailesini kaybeden ve antisemitik tavırlara maruz kalan eski Başbakan Menahem Begin de siyasi hayatı boyunca sık sık bu dönemle ilgili analogilere başvurmuştur.²⁷ Örneğin, 1982 yılındaki Lübnan savaşında Beyrut'ta bulunan Yaser Arafat'a saldırı emri verirken Berlin'deki Hitler'e saldırı emrini veriyormuş gibi hissettiğini söylemiştir.²⁸ İsrail Başbakanı Benyamin Netenyahu, 2015'te yaptığı bir konuşmada Hitler'i Holokost'a zamanın Kudüs müftüsü Hacı Emin el-Hüseyni'nin ikna ettiğini iddia ederek²⁹,

²³ Ali Balcı ve Tuncay Kardaş, "Realizm", Şaban Kardaş ve Ali Balcı (Ed.), *Uluslararası İlişkilere Giriş*, İstanbul: Küre, 2014, s.88.

²⁴ Uri Bar-Joseph, "Towards a Paradigm Shift in Israel's National Security Conception", *Israel Affairs*, 2000, s.107.

https://www.academia.edu/38714079/Uri_Bar_Joseph_Towards_a_Paradigm_Shift_in_Israel_s_National_Security_Conception_Israel_Affairs_Vol_6_No_2_and_3_2000_pp_81_103 (12.12.2020)

²⁵ Charles D. Freilich, "National Security Decision-Making in Israel: Processes, Pathologies, and Strengths", *The Middle East Journal*, Autumn 2006, s.636. https://www.jstor.org/stable/4330316?seq=2#metadata_info_tab_contents (12.12.2020)

²⁶ Ruthie Blum, "Recalling the Nazi parallel", *The Jerusalem Post*, 27 Nisan 2014.

<https://www.jpost.com/opinion/op-ed-contributors/recalling-the-nazi-parallel-350584> (13.12.2020)

²⁷ A. Murat Ağdemir, "The Holocaust, Securitization of Iran and Israel's Iran Policy", *Bilge Strateji*, Güz 2016, s.64-65.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/677193> (13.12.2020)

²⁸ Avraham Burg, *The Holocaust Is Over; We Must Rise From its Ashes*, New York: St. Martin's Press, 2008. s.57.

https://www.researchgate.net/publication/249979487_Transforming_Zionism_The_Holocaust_Is_Over_We_Must_Rise_from_Its_Ashes_by_Avraham_Burg_New_York_Palgrave_Macmillan_2008_vii_242_pages_Notes_to_p_246_Index_to_p_253_2695_hard_1600_paper_Israeli_Culture (13.12.2020)

²⁹ https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151021_netanyahu_soykirim (13.12.2020)

Filistinlilerle olan güncel meselelerde geçmişte kalmış Holokost'u Filistinliler üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmaktan çekinmemiştir.

İran'ın nükleer programına İsrail yine kendi güvenliği perspektifinden bakmaktadır. Bu düşünceyi oluşturan ana etken ise İranlı yetkililerin İsrail ile ilgili söylemleridir. İran'ın dini lideri Ayetullah Ali Hamaney, 15 Aralık 2000 tarihinde İran televizyonlarında da yayınlanan Cuma vaazında, İran'ın İmam Humeyni tarafından defalarca tekrar edilen misyonunun İsrail olarak bilinen kanser hücresinin kökünün kazınması olduğunu açıkça ile getirmiştir.³⁰ Ayetullah Haşimi Rafsancani ise İsrail'in küçük bir toprak parçasına sahip olduğunu, dolayısıyla nükleer bir savaşta İran'ın ciddi zarar görebilmesine rağmen hayatta kalabileceğini ama İsrail'in yerle bir olacağını iddia etmiştir.³¹ Dönemin Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinecad, 2005 yılında yaptığı bir konuşmasında İsrail'in haritadan silinmesi gerektiğini söyleyerek³² İsrailileri endişelerinde haklı çıkarmıştır. Başbakan Ariel Şaron ise cevap mahiyetinde İsrail'in nükleer bir İran'ı kabul edemeyeceğini vurgulamıştır.³³ 2006 yılında Başbakan olan Ehud Olmert ise İran'ın tehditleriyle ilgili olarak Ahmedinecad'ın psikopat olduğunu söylemiş ve konuşmasının Hitlerinkine benzediğini ifade etmiştir.³⁴ Başbakan Benyamin Netenyahu ise her yıl 27 Ocak'ta düzenlenen Holokost Anma Gününde yaptığı konuşmalarında defalarca İran tehdidini dile getirmiş, 23 Ocak 2020 yılında yaptığı konuşmasında ise tüm dünyayı İran'a karşı durmaya çağırarak yeni bir Holokost'un yaşanmayacağını ifade etmiştir.³⁵

İsrail'in savunma doktrini, düşmanlarının İsrail'in varlığını ve güvenliğini tehdit edebilecek kapasiteye ulaşmasını engellemek için gereken her türlü tedbiri alması önceliğine dayanmaktadır.³⁶ Her ne kadar burada savunma doktrini ifadesi kullanılsa da, her türlü tedbirin alınacağından kastedilen şeyin saldırıyı da içerdiğini söylemek mümkündür. Nitekim yukarıda da İsraili

³⁰ Joshua Teitelbaum ve Michael Segall, "The Iranian Leadership's Continuing Declarations of Intent to

Destroy Israel 2009–2012", *Jerusalem Center for Public Affairs*, 2012.

<https://jcpa.org/wp-content/uploads/2012/05/IransIntent2012b.pdf?page=6> (15.12.2020)

³¹ Farhad Rezaei ve Ronen A. Cohen, "Iran's Nuclear Program and the Israeli-Iranian Rivalry in the Post Revolutionary Era", *British Journal of Middle Eastern Studies*, (7 Eylül 2014)

<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13530194.2014.942081> (15.12.2020)

³² <https://www.aljazeera.com/news/2005/10/26/ahmadinejad-wipe-israel-off-map> (14.12.2020)

³³ Hana L. Julian, "News Analysis: Iranian Nuclear Threat Growing", *Arutz Sheva Israel National News*, 25 Ağustos 2006. <https://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/110783> (14.12.2020)

³⁴ <https://www.haaretz.com/1.4903516> (14.12.2020)

³⁵ <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-51219097> (14.12.2020)

³⁶ Alon Ben-Meir, "An Iranian Bombshell: How Israel Can and Will Respond", *Harvard International Review*, 2010.

<https://www.jstor.org/stable/42772661> (15.12.2020)

yetkililerin sarf ettiği İran'a yönelik meydan okumalar sözde kalmamış, geçmişte benzeri tehditler barındıran ülkeler için de fiili olarak uygulanmıştır. Örnek olarak İsrail'in önemli düşmanlarından olan Irak'ın geliştirdiği nükleer programı önlemeye yönelik 7 Ağustos 1981 tarihinde Irak'taki Osirak nükleer reaktörüne gerçekleştirdiği askeri operasyon gösterilebilir.³⁷ Eski Başbakanlardan Ehud Barak, düzenlenen hava saldırısı neticesinde Irak'ın nükleer programının en az 15 yıl geciktirildiğini belirtmiştir.³⁸ Benzeri bir askeri operasyon 2007 yılında Suriye'de Kuzey Kore'nin desteğiyle inşa edilen nükleer bir reaktöre yapılmıştır.³⁹ Dönemin İstihbarat Bakanı Yisrael Katz, çok gizli yürütülen operasyonun, İsrail'in varlığını tehdit eden İran ve benzeri ülkelerin nükleer silah edinmelerine kesinlikle müsaade etmeyecekleri mesajını ileten bir mesaj olduğunu vurgulamıştır.⁴⁰ Geçmişte gerçekleşen bu tür askeri operasyonlar, İsrail'in bölgedeki ülkelerin nükleer silahlanması konusunda ne kadar hassas olduğunu, hele bu ülkeler düşman ise hiçbir şekilde taviz vermeyeceklerini ve bugün de İran'a karşı aynı şeyi yapmaktan çekinmeyeceklerini açık ve net bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Kendisine düşman olarak gördüğü ülkelerin nükleer programına zarar vermek isteyen İsrail, sadece bu ülkelerin nükleer tesislerine saldırmakla yetinmemiş, nükleer programlarda kilit rol üstlenen bilim adamlarına yönelik suikastler de düzenlemiştir. İsfahan'daki uranyum zenginleştirme tesislerinde görev alan nükleer bilimci Ardeşir Hüseyinpur 2007 yılında zehirlenerek öldürülmüştür. Yine nükleer fizikçi Profesör Mesud Ali Muhammedi 2019'da Tahran'da aracının yakınında gerçekleşen bir patlama neticesinde hayatını kaybetmiştir.⁴¹ Nükleer zenginleştirme konusundaki ileri teknolojilerin geliştirilmesinde anahtar rol oynadığı belirtilen fizikçi ve mühendis Mecid Şehriyari ise 29 Kasım 2010 günü aracına yerleştirilen manyetik bir bombanın patlatılması suretiyle öldürülmüştür. Dönemin İçişleri bakanı Mustafa Muhammed Neccar suikastın CIA ve MOSSAD işbirliğinde gerçekleştirildiğini

³⁷ Anthony D'Amato, "Israel's Air Strike against the Osirac Reactor: A Retrospective", 1996. <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/tclj10&div=14&id=&page=15.12.2020>

³⁸ Ehud Barak, "Taking Apart Iraq's Nuclear Threat", The New York Times, 4 Eylül 2002. <https://www.nytimes.com/2002/09/04/opinion/taking-apart-iraq-s-nuclear-threat.html> (15.12.2020)

³⁹ Stephen Farrell, "Israel Admits Bombing Suspected Syrian Nuclear Reactor in 2007, Warns Iran", Reuters, 21 Mart 2018. <https://www.reuters.com/article/us-israel-syria-nuclear-idUSKBN1GX09K> (15.12.2020)

⁴⁰ <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/israil-2007-yilindaki-o-saldiri-yi-resmen-ustlendi-ilk-itiraf-40780288> (15.12.2020)

⁴¹ Dieter Bednarz, "Who Killed Masoud Ali Mohammadi?", Spiegel International, 18 Ocak 2010. <https://www.spiegel.de/international/world/mysterious-assassination-in-iran-who-killed-masoud-ali-mohammadi-a-672522.html> (16.12.2020)

iddia ederek İsrail'i suçlamıştır.⁴² İran Atom Enerjisi Başkanı nükleer fizikçi Feridun Abbasi Davani, Mecid Şehriyari'nin öldürüldüğü gün kendisine düzenlenen suikast girişiminden yaralı bir şekilde kurtulmuştur.⁴³ İran'ın nükleer programına dahil olan kilit isimlere yönelik suikastler serisi devam etmiştir. Takvimler 23 Temmuz 2011'i gösterirken nükleer bilimci Daryuş Rezai Necad, bir motosikletten açılan ateş sonucu evinin önünde başından vurularak öldürülmüştür. Cumhurbaşkanı Ahmedinecad bu suikastlerden İsrail'i ve Batılı hükümetleri sorumlu tutmuş ve İran'ın nükleer programından vazgeçmeyeceklerini ilan etmiştir.⁴⁴ Daha önce öldürülen meslektaşlarıyla aynı kaderi paylaşan nükleer fizikçi bilim adamı Mustafa Ahmedi Ruşen, aracına yerleştirilen manyetik bir bombanın patlamasıyla 33 yaşında hayatını kaybetmiştir.⁴⁵ En son akademik fizikçi Muhsin Fahrizade Mahabadi 27 Kasım 2020 günü Tahran'da bir suikasta kurban gitti. İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani suikastte adres olarak İsrail'i göstermiş, gereken cevabın en uygun zamanda verileceğini belirtmiştir. İsrail Başbakanı Benyamin Netenyahu, 2018 yılında yapılan bir toplantıda Fahrizade'nin adını vermiş bu ismin unutulmamasını söylemişti.⁴⁶ İsrail'de yayınlanan Yedioth Ahronot gazetesinde yer alan bir iddiaya göre, 2008 yılında İsrail Başbakanı Ehud Olmert, ABD Başkanı Bush ile İran'ın nükleer programı çerçevesinde Fahrizade ile ilgili görüşmüştür.⁴⁷

Söz konusu suikastların hiçbirini İsrail ne üstlenmiş ne de reddetmiş, bilgilerinin olmadığını ifade etmiştir.⁴⁸ İsrail Savunma Bakanı Moşe Yalon Der

⁴² Mehdi Jedinia, "History of Assassinations of Iran's Top Nuclear Scientists", VOA News, 3 Aralık 2020.

<https://www.voanews.com/extremism-watch/history-assassinations-irans-top-nuclear-scientists> (16.12.2020)

⁴³ <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/tehranbureau/2010/11/extra-nuclear-scientist-killed-another-wounded-in-tehran-car-bombings.html> (16.12.2020)

⁴⁴ <https://www.aljazeera.com/news/2011/7/24/iranian-nuclear-scientist-shot-dead-in-tehran> (16.12.2020)

⁴⁵ Saeed Kamali Dehghan, "Iran Nuclear Scientist Killed In Tehran motorbike bomb attack", The Guardian, 11 Ocak 2012.

<https://www.theguardian.com/world/2012/jan/11/iran-nuclear-scientist-killed> (16.12.2020)

⁴⁶ <https://www.yenisafak.com/dunya/fahrizade-suikasti-fahrizadeyi-israil-mi-oldurdu-3588102> (16.12.2020)

⁴⁷ Toi Staff, "Israel has tape of slain Iran nuke chief talking about building five warheads", The Times Of Israel, 4 Aralık 2020.

<https://www.timesofisrael.com/israel-has-tape-of-slain-iran-uke-chief-talking-about-building-five-warheads/> (16.12.2020)

⁴⁸ Thomas O Falk, "Past And Present: Israel's Targeting of Iran Nuclear Aspirations", Aljazeera, 1 Aralık 2020.

<https://www.aljazeera.com/news/2020/12/1/past-and-present-israels-targeting-of-irans-nuclear-aspiration> (16.12.2020)

Spiegel'e verdiği röportajda⁴⁹, İran'ın nükleer hedeflerine ulaşmasının bir şekilde önlenmesi gerektiğini, İran'ın nükleer silahlanmasını tolere edemeyeceklerini belirtmiş ve ölen İranlı bilim adamlarının hayatından sorumlu olmadıklarını ifade etmiştir.

İsrail'in kendi güvenliğini önceleyen bu tavizsiz tutumunun yansımaları sadece askeri alanda görülmemiş siber alanda da benzeri önleyici operasyonlar düzenlenmiştir. Bunun en iyi örneği, 2009 yılında İran'ın Natanz şehrinde bulunan uranyum zenginleştirme tesislerine karşı yapılan Stuxnet siber saldırısıdır. Kategorik olarak virüs kapsamına giren bu casus yazılım esasında basit bir bilgisayar yazılımından daha ziyade çok daha sofistike bir program olması hasebiyle söz konusu nükleer tesisin internete bağlı olmayan bilgisayar sistemine uzaktan müdahale imkanı sağlamıştır.⁵⁰ ABD ve İsrail işbirliği ile düzenlendiği düşünülen bu siber saldırı sonucunda tesisteki uranyum santrifüj ekipmanlarının dörtte birinden fazlasının tahrip edildiği ve İran'ın nükleer programının 2 veya 3 yıl geciktirildiği tahmin edilmektedir.⁵¹ Yeni bir Çernobil vakasına yol açabileceği düşünülen bu virüsün, İran dışında başka ülkeleri de etkilediği iddia edilmiştir.⁵²

İsrail'in güvenlik bağlamında İran'ın nükleer programına yönelik söylem ve eylem bazındaki geçmişine bakıldığında, konuya bir var olma mücadelesi çerçevesinde yaklaştığını söylemek mümkündür. İsrail'in her ne pahasına olursa olsun, kendisine yönelik tehditleri daha ortaya çıkmadan yok etmeye yönelik saldırı esaslı savunma doktrininin İran'ın nükleer silah edinmesini hoş karşılamayacağı açıktır. Öte yandan İranlı yetkililerin yukarıda bahsettiğimiz nükleer saldırı söylemlerine bakıldığında, küçük bir toprak parçasına sahip İsrail'e nükleer anlamda ilk vuruş gerçekleştirilirse, misilleme olarak ikinci vuruşu yapamayacak derecede yıkıma uğrayacağını hesaplandığı anlaşılmaktadır. Yeni bir Holokost'a tahammülü olmayan Yahudi toplumunun ve devletin sahip olduğu sıfır tolerans anlayışı neticesinde nükleer bir İran'a

⁴⁹ Von Ronen Bergman ve Holger Stark, "We Can in No Way Tolerate an Iran with Nuclear Weapons", Spiegel International, 7 Ağustos 2015.

<https://www.spiegel.de/international/world/israeli-defense-minister-moshe-yaalon-critizes-iran-deal-a-1047260.html> (16.12.2020)

⁵⁰ James P. Farwell ve Rafal Rohozinski, "Stuxnet and the Future of Cyber War", Survival Global Politics and Strategy, 28 Ocak 2011.

<https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00396338.2011.555586>

xxx=zUy893MOjMAAAAA:S-s-
pdCESahczlgYDISRXvh17jloqWyxKCtztXlwnaHBIOfbaSXa69w4gnxz4tg4d7C0p3-EheIHYQ
(20.12.2020)

⁵¹ Nabeel Odeh, "How Did Iran Become A Digital Oppressor?", Al Sharq, 20 Ocak 2020.

<https://research.sharqforum.org/2020/01/20/how-did-iran-become-a-digital-oppressor/> (20.12.2020)

⁵² Anıl Çağlar Erkan, "Siber Uzayda Uluslararası Hukuk", Hasret Çomak (Ed.), *Uluslararası Güvenlik*, İstanbul: Beta, 2016, s.192.

karşı nasıl saldırgan bir tavır sergileyeceği ortadadır. Dolayısı ile eğer İran nükleer programını tamamlayarak İsrail'in bölgedeki nükleer tekeli kırıdığı takdirde, Waltz'un iddia ettiği gibi bölgede nükleer bir güç dengesi değil sonu öngörülemez bir nükleer ya da en azından konvansiyonel bir savaşlar zincirinin yaşanması kaçınılmazdır. Her iki ülke arasındaki böyle bir olasılık, İran'ın bölgedeki Suriye, Irak, Lübnan ve Yemen gibi diğer Şii eksenli⁵³ nüfuz alanlarındaki etkisi ve İsrail'in ABD'nin desteğiyle İran'a karşı geliştirdiği Arap ittifakı⁵⁴ da göz önüne alındığında çok daha büyük ve vahim sonuçlara gebe olabilir.

2. İran ve Suudi Arabistan: Mezhep Savaşı mı Nükleer Savaş mı?

İran'ın nükleer bir güç haline dönüşmesi durumunda karşımıza çıkabilecek en önemli senaryolardan birisi de İran ile S. Arabistan arasında vekalet savaşı düzeyinde seyreden çatışmanın sıcak bir savaşa dönüşme ihtimalidir. ABD'nin Irak işgali ile başlayıp⁵⁵ vekalet savaşına dönüşerek Arap baharından sonra iyice gün yüzüne çıkan⁵⁶ ve mezhep temelli gibi görünen⁵⁷ İran- S. Arabistan rekabetinin evrileceği en kötü nokta, bu tür bir savaşın yaşanması ve tüm İslam ülkelerini olumsuz bir şekilde etkilemesidir.

Tarihsel arka planına bakıldığında, mezhep savaşına dönüştürülmek istenen Sünni- Şii gerginliğinin temellerinin aslında çok daha geçmişe dayandığı görülmektedir. Hz. Muhammed (SAV)'in vefatından sonra hilafetin önce Hz. Ali'ye sonra da ehl-i beyt üyelerine verilmiş olması gerektiği şeklindeki imamet düşüncesi Şii mezhebinin temelini oluşturmaktadır.⁵⁸ Hz. Ebubekir'in ilk halife olması ve hilafetin Emeviler uhdesinde devam etmesi ile gelenekselleşen saltanat uygulaması ise bu tezin anti-tezi haline gelerek Sünni geleneğin dayanak noktası haline dönüşmüştür. Dolayısı ile Sünni- Şii mezhep

⁵³ Mehmet Şahin, "Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller", Akademik Ortadoğu, 2006.

http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu1%20makale/mehmet_sahin.pdf (20.12.2020)

⁵⁴ Ceyhan Çiçekçi, "Sistemik Dönüşüm ve Orta Doğu: İsrail-Arap İttifakını Bağlamsallaştırmak", Anadolu Ajansı, 3 Eylül 2020. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/sistemik-donusum-ve-orta-dogu-israil-arap-ittifakini-baglamsallastirmak/1961666> (20.12.2020)

⁵⁵ Veysel Kurt, "Arap İsyanları Sonrasında Ortadoğu'da Vekalet Savaşları: Yemen Örneği", International Journal of Political Science & Urban Studies, Mart 2019.

https://www.researchgate.net/publication/331983770_Arap_Isyanlari_Sonrasinda_Ortadogu'da_Vekalet_Savaslari_Yemen_Ornegi (21.12.2020)

⁵⁶ Abdullah Kıran, "Mezhebi Rekabet mi? Mezhep Savaşları mı?", Muş Alparslan Üniversitesi, Haziran 2015.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/20456> (21.12.2020)

⁵⁷ Mehmet A. Koç, "Tarihi İhtilafların Gölgesinde İran-Suudi Arabistan Rekabeti: Şii-Vahhabi İlişkilerinin Dünü ve Bugünü", İran Çalışmaları Dergisi, 30 Haziran 2019.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iranian/issue/44343/550863> (21.12.2020)

⁵⁸ Mehmet A. Koç, "Tarihi İhtilafların Gölgesinde İran-Suudi Arabistan Rekabeti: Şii-Vahhabi İlişkilerinin Dünü ve Bugünü", İran Çalışmaları Dergisi, 30 Haziran 2019, s.94.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iranian/issue/44343/550863> (21.12.2020)

ayrışması olarak görünen bu farklılaşma, aslında dini anlayış veya uygulama temelli değil siyasal iktidar temelli bir farklılaşmaya tekabül etmektedir. Nitekim Hanefi, Maliki veya Hanbeli gibi Sünni mezhepler arasındaki ayrışmalar dini yorum ve uygulama farklılıklarına dayandığı ve siyasal bir içerik barındırmadığı için hiçbir zaman pratikte Müslümanlar arasında bir sorun oluşturmamıştır. Sünni- Şii ihtilafları bağlamında ise Vahhabi geleneğin çekirdeğini teşkil eden Hanbeli mezhebi mensuplarının Abbasi döneminde başkent Bağdat'taki Şiiilerle çatışma içerisinde olduğu bilinmektedir.⁵⁹ Bin yıl öncesine kadar giden bu çatışmalar, Vahhabiliğin katı bir Şia karşıtı zemine dayanmasının⁶⁰ en önemli gerekçesini teşkil etmektedir. Haçlı seferleri ile birlikte geçici olarak unutulmaya yüz tutan Sünni- Şii çatışması, Abbasiler ve Memluktardan sonra hilafetin Türklere geçmesiyle birlikte Osmanlılar ile Safeviler arasındaki mücadelede siyaseten yeniden belirerek kendisine yer bulmuştur.⁶¹

Arap yarımadasında Hanbeli bir aileden olan Muhammed b. Abdulvahhab tarafından kurulan Vahhabilik, Selefi temelli bir din anlayışı içerisinde kendisinden olmayanları kafirlikle suçlayan radikal ve köktenci bir harekettir. Diğer Sünni mezhepleri ile kıyaslandığında ise çok rijit bir Şia karşıtı anlayışa sahip olduğunu söylemek mümkündür.⁶² Savaşçı ve sert karakterli bir mizaca sahip olan Vahhabiler Osmanlıya karşı ayaklanmışlar, bulundukları bölgede başlattıkları isyan hareketi ile Necef şehrindeki Şiiileri 1802 yılında katlederek eski çekişmeleri tekrar canlandırmışlardır.⁶³ 1932 yılında kurulan Suudi Arabistan Krallığı Vahhabiliği benimsemiş, 1979 yılında gerçekleştirilen Humeyni devrimi ile de İran, Şiiliği dini ve siyasal hayatın merkezine yerleştirmiştir. Böylelikle devrimden sonra Vahhabiler ve Şiiiler arasındaki mezhep bazlı olumsuz ilişki, artık devlet ölçeğinde vücut bulmaya başlamıştır. Burada iki devlet tarafından paylaşılamayan en önemli şey, kendi kendilerine soyundukları İslam dünyası liderliği rolü idi. Suudi Krallığı öteden beri kutsal beldelerdeki egemenliğinden yararlanarak kendisini İslam dininin ve

⁵⁹ Muhyeddin İğde, "Selefililiğin Tarihi Arka Planı", e-Makalat, Güz 2015.

<http://www.emakalat.com/en/download/issue-file/9321> (21.12.2020)

⁶⁰ Abdullah Kıran, "Mezhebi Rekabet mi? Mezhep Savaşları mı?", Muş Alparslan Üniversitesi, Haziran 2015, s.175.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/20456> (21.12.2020)

⁶¹ Mehmet A. Koç, "Tarihi İhtilafların Gölgesinde İran-Suudi Arabistan Rekabeti: Şii-Vahhabi İlişkilerinin Dünü ve Bugünü", İran Çalışmaları Dergisi, 30 Haziran 2019, s.99.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iranian/issue/44343/550863> (21.12.2020)

⁶² Abdullah Kıran, "Mezhebi Rekabet mi? Mezhep Savaşları mı?", Muş Alparslan Üniversitesi, Haziran 2015, s.175.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/20456> (21.12.2020)

⁶³ Yıldırım Deniz, "Ortadoğu'da Vahhabi - Şii Mücadelesi", TESAM Akademi, Ocak 2018.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/422728> (22.12.2020)

Müslümanların koruyucusu olarak görürken⁶⁴, İran ise gerçekleşen devrimi İslami bir devrim olarak nitelendiriyordu.⁶⁵

Humeyni devrimine kadar Batı destekli Şah dönemi iktidarı ile S. Arabistan arasında iyi ilişkiler sürdürülmüştür. Ancak Humeyni devriminin İran'a getirdiği yeni rejim, İran'ın anladığı tarzda bir İslami anlayışı bölge ülkelerine yaymayı hedeflemesi⁶⁶ nedeniyle sadece S. Arabistan değil diğer Arap ülkeleri tarafından da endişeyle karşılanmıştır. S. Arabistan'ın İran'a yönelik bakışındaki bu farklılaşma, devrimin hemen ardından 1980 yılında patlayan İran- Irak savaşında kendisini göstermiş, S. Arabistan savaşta İran'a karşı Saddam Hüseyin'i desteklemiştir.⁶⁷ S. Arabistan ile İran arasındaki gerginlikler Hac ibadetine de yansımıştır. 1979 yılında Hac ziyaretine gelen İranlılar Kabe'yi işgal etmiş, 1987'de yine İranlıların düzenlediği ABD karşıtı protestolara polisin müdahalesi sonucu 275 İranlı hayatını kaybetmiştir.⁶⁸ Hac dönemlerinde farklı zamanlarda yaşanan olaylar ve can kayıpları, İran'ın S. Arabistan'a kutsal beldeleri gerektiği gibi koruyamadığı şeklinde suçlamalar yöneltmesine sebep olmuştur.

İran ile S. Arabistan arasında çatışmaya neden olan en önemli unsurlardan birisi de enerjidir. İki devletin de ekonomisi de petrole dayalıdır. S. Arabistan, dünyanın en büyük petrol şirketi Amerikan ARAMCO'ya önemli petrol imtiyazları vererek ABD ile ortak çıkarlar noktasında birlikte hareket ederken, İran daha çok Asya ve Avrupa'ya petrol ihraç etmekte, Amerikan çıkarları ile ters düşmektedir.⁶⁹ S. Arabistan ise en yüksek miktarda petrol ihracatını ABD'ye yapmakla yetinmemiş, petrolü İran'a karşı bir silah olarak kullanarak ABD'nin İran'a karşı yürüttüğü yaptırımlar ve petrol ihracatını sınırlandırma uygulamalarına destek olarak İran ekonomisine milyarlarca dolar zarar

⁶⁴ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Agora kitaplığı, 2008, s.506.

⁶⁵ Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, çev. Dilek Şendil, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s.217.

⁶⁶ Claude Moniquet ve Dimitri Dombret, "IS IRANIAN SHIITE EXPANSIONISM A THREAT TO THE ARAB COUNTRIES?", ESISC, 8 Temmuz 2009.

<http://www.esisc.org/publications/analyses/is-iranian-shiite-expansionism-a-threat-to-the-arab-countries> (23.12.2020)

⁶⁷ Ekrem Y. Akçay, "İran – Irak Savaşı'nın Bölgeye Etkileri", Ufuk Üniversitesi, 2013.

http://acikerisim.hakkari.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12814/171/dergi_3.pdf?sequence=1&isAllowed=y (22.12.2020)

⁶⁸ Muharrem H. Özev, "İran-Suudi Arabistan İlişkileri, 1932-2014", İstanbul Üniversitesi, 2016.

https://www.researchgate.net/profile/Muharrem_Ozev/publication/318770897_Iran-Saudi_Arabia_Relations_1932-2014/links/5a401d87a6fdcce1970f0d30/Iran-Saudi-Arabia-Relations-1932-2014.pdf (22.12.2020)

⁶⁹ Cem Yılmaz, "İran ve Suudi Arabistan'ın Bitmeyen Bölgesel Rekabeti", Ortadoğu Analiz, 1 Şubat 2011.

<https://www.orsam.org.tr/tr/iran-ve-suudi-arabistan-in-bitmeyen-bolgesel-rekabeti/> (22.12.2020)

vermiştir.⁷⁰ Bu politikayı açıkça dile getirmekten çekinmeyen Suudi Prens Türki el Faysal, S. Arabistan olarak İran'ın nükleer silah edinmesine karşı olduklarını ve nükleer programına son vermek zorunda kalması için İran'ı iflas ettirmek amacıyla gereken desteği vermeye hazır olduklarını beyan ederek İran'a yaptırım nedeniyle oluşacak petrol üretimi açığını doldurabileceklerini garanti etmiştir.⁷¹

S. Arabistan ile İran arasındaki ilişkiler Humeyni'nin ölümünden sonra özellikle 90'lı yıllarda olumlu bir sürece girmiştir. Karşılıklı müzakereler ve ziyaretler ile belirginleşen bu iyimser hava 2001 yılında yürürlüğe giren güvenlik anlaşmasıyla⁷² devam etse de, bilhassa 2003 yılında Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesiyle başlayan süreçte tekrar o eski olumsuz iklime geri dönmüştür.

11 Eylül saldırılarından sonra elinde kitle imha silahları olduğu şeklindeki asılsız iddiaları gerekçe göstererek⁷³ Irak'ı işgal etme konusunda bölge ülkeleri arasından kendisine partner arayan ABD, bu konuda ilk önce Türkiye'den destek beklemiştir. Ancak TBMM 1 Mart 2003 tarihli tezkereyi reddederek⁷⁴ bu işgal ortaklığı teklifini geri çevirmiştir. ABD işgalini fırsata çevirerek 8 yıl savaştığı Irak'tan intikam almak isteyen İran ise önceleri bu işgalin karşısında olmasına rağmen⁷⁵, zamanla Irak'taki durumun kendisi için yeni jeopolitik fırsatlara gebe olduğunu görmeye başlamıştır.⁷⁶

ABD'nin işgaline karşı Sünni grupların direnişini bastırmak amacıyla İran'ın kontrolünde olan Şii gruplar devreye sokulmuştur. Ülkede sırayla Şii ve Sünni nüfusun yoğunlukta olduğu bölgelerde birbiri ardına patlayan bombalar, nüfus olarak çoğunlukta olmalarına rağmen yıllarca yönetimde kendilerine hiç söz

⁷⁰ Saeed Mirtorabi, "Oil and Saudi – Iranian Tensions (2001-2019)", Iranian Review of Foreign Affairs, 2018.

http://irfajournal1.csr.ir/article_115624_a3a18999e2b5361c54d43c7528d733a6.pdf (22.12.2020)

⁷¹ John Shimkus, "Saudi Arabia Using Oil as an Economic Weapon Against Iran", Energy Digital, 28 Haziran 2011.

<https://oilprice.com/Energy/Crude-Oil/Saudi-Arabia-Using-Oil-As-An-Economic-Weapon-Against-Iran.html> (23.12.2020)

⁷² Mehmet A. Koç, "Tarihi İhtilafların Gölgesinde İran-Suudi Arabistan Rekabeti: Şii-Vahhabi İlişkilerinin Dünü ve Bugünü", İran Çalışmaları Dergisi, 30 Haziran 2019, s.108.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iranian/issue/44343/550863> (21.12.2020)

⁷³ Antony Best vd., 20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi, çev. Taciser Ulaş Belge, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2012, s.566.

⁷⁴ Mert M. Göz, 1 Mart 2003 Başbakanlık Tezkeresi'nin Reddedilme Nedenleri, Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, 2016.

⁷⁵ Ali Semin, "ABD'nin İşgali Sonrasında Irak'ta İran Etkisi ve Türkiye", Soyalp Tamçelik (Ed.), İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye – İran İlişkileri, Ankara: Gazi Kitabevi, 2014, s.349.

⁷⁶ Mohammad-Reza Djalili ve Thierry Kellner, İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi, çev. Reşat Uzmen, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011, s.152.

hakkı verilmeyen Şiiler ile Sünniler arasında mezhepsel gerilimi tekrardan yeşertmiştir. Özellikle 2007 yılından itibaren Şiilere yönetimde ağırlık verilmesi, hem İran'ın ülkedeki nüfuzunu artırmış hem de Sünniler arasındaki hoşnutsuzluğu tırmandırmıştır.⁷⁷ Saddam Hüseyin döneminin baskıcı uygulamalarının sorumluluğunu tüm Sünnilere yükleyen Şiiler ise İran'dan da aldıkları cesaretle Sünnilere baskı uygulamaya başlamışlardır. 2003 yılında Irak'ta başlayan ABD işgali, iddia edildiği gibi⁷⁸ demokrasi getirmek şöyle dursun, sadece mezhepsel gerginlikleri değil İran'ın Şii yayılmacılığının da fitilini ateşlemiştir. Bu durumdan en çok endişe eden ülkeler ise Şii nüfus barındıran Arap ülkeleri olmuştur.

Yapılan araştırmalara göre, İslam dünyasında Şiilerin Müslümanlar içindeki nüfus oranı %10 civarındadır. Arap ülkelerine bakıldığında ise; Irak'ta yaklaşık % 45-55, Bahreyn'de ortalama % 70, Suriye'de % 15-20, Lübnan'da % 50, Yemen'de % 40-45 ve S. Arabistan'da ise % 10- 15 civarında Şii nüfus oranı bulunmaktadır.⁷⁹ Enerji ve güvenlik odaklı stratejik hedeflerine ulaşmak için mezhep eksenli bir politika altyapısı geliştirmeyi tercih eden İran, Şii nüfusun bulunduğu bütün bu ülkelerdeki Şiileri siyasi anlamda mobilize ederek bir yandan etkin bir nüfuz çalışması yapmış, diğer yandan da buralardaki Şii milis grupları askeri ve ekonomik olarak destekleyerek vekalet savaşlarında kullanmıştır.⁸⁰ İran'ın bölgedeki yayılmacı politikalarına dikkat çekmek isteyen Ürdün Kralı 2. Abdullah, 2004 yılında "Şii Hilali" ifadesini kullanarak bunun bölgeyi istikrarsızlaştırdığından şikayet etmiştir.⁸¹ Bu kavramın ima ettiği jeopolitik alan ise, İran'ın Akdeniz'e açılmasını sağlayan ve sırasıyla Irak, Suriye ve Lübnan'ı içeren bölgedir.⁸² Humeyni devrimi ile başlayan Şii ideolojinin sahadaki görünürlüğünü yansıtan söylem, önceleri "devrim ihracı"

⁷⁷ Nezir el Kanduri, "ABD-İran ittifakı Irak'ı paramparça etti", Gerçek Hayat, 21 Ekim 2019.

<http://www.gercek hayat.com.tr/kapak/abd-iran-ittifaki-iraki-paramparca-etti/> (23.12.2020)

⁷⁸ Conor O'Clery, "Bush Says Iraq War Part of Plan for Democracy", The Irish Times, 7 Kasım 2003.

<https://www.irishtimes.com/news/bush-says-iraq-war-part-of-plan-for-democracy-1.390028> (23.12.2020)

⁷⁹ Fatih Yetim, "Hangi ülkede ne kadar Şii nüfus yaşıyor?", Euronews, 8 Ocak 2020.

<https://tr.euronews.com/2020/01/07/hangi-ulkede-ne-kadar-sii-nufus-yasiyor> (23.12.2020)

⁸⁰ İsmail Sarı, "İran'ın Ortadoğu'da Devlet Dışı Aktörleri: Şii Milisler Örneği"

http://www.academia.edu/download/51382330/UCIR_Kitap-bolum.pdf (26.12.2020)

⁸¹ Mordechai Nisan, "The Shiite Strategic Crescent and Israel", Israel Journal of Foreign Affairs, 2009.

<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/23739770.2009.11446349> (26.12.2020)

⁸² Haris Ubeyde Dündar, "Medeniyetler Çatışması Tezi Bağlamında Şii Hilali Tartışmalarının Bir Değerlendirmesi", Ortadoğu Etütleri, 2019.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/887680> (26.12.2020)

iken zamanla katı bir ABD ve İsrail karşıtlığına dayanan “direniş eksen” ne dönüşmüştür.

2010 yılında Tunus'ta başlayan Arap Baharı⁸³ süreci için “İslami Uyanış” tabirini kullanan⁸⁴ İran, politik nüfuz alanını genişletmek amacıyla yeni bir fırsat olarak okuduğu Arap ülkelerindeki siyasi değişimleri desteklemekten geri durmamıştır. Ancak aynı İran, Araplar için diktatör rejimden kurtulma sırası 2011 yılında Suriye'ye geldiği zaman tamamen fikir değiştirmiş, Rusya ile birlikte Beşşar Esed'i sonuna kadar destekleyerek her şeye rağmen ayakta kalmasını sağlamıştır.⁸⁵

Suriye ile 1979 yılındaki devrime kadar uzanan ve Irak'la yaptığı savaşta Esed yönetiminden aldığı destekle daha da derinleşen ilişkileri, İran'ın Suriye devrimi karşısında rejime verdiği desteğin çıkış noktasını oluşturmaktadır.⁸⁶ Bu tarihsel faktöre ilaveten, İran için bölgede İsrail'e karşı en önemli uç karakol olarak Lübnan'daki Hizbullah güçlerine erişimini muhafaza etme mecburiyeti eklenince, İranlı yetkililer Suriye'nin kendileri için 35. vilayet anlamına geldiğini ve Tahran'ı koruyabilmek için Suriye'yi kaybetmemeleri gerektiğini iddia etmişlerdir.⁸⁷ İran bu yaklaşımında ne kadar kararlı olduğunu göstererek, Irak'ta 2014 yılında aniden beliren⁸⁸ ve selefi bir anlayışa sahip olan DEAŞ'ın Suriye topraklarında da boy göstermesi ile birlikte terörle mücadele bahanesiyle Suriye rejimine destek olmak için İran Devrim Muhafızları ve Hizbullah başta olmak üzere pek çok Şii milis grubunu bölgeye savaşmaya göndermiştir.⁸⁹ Suudi Arabistan, Türkiye ve bazı Körfez ülkelerinin muhalifleri desteklemesi ve DEAŞ'ın da dahil olması üzerine Suriye'deki savaş, iç savaş

⁸³ Stephan Rosiny, “The Arab Spring: Triggers, Dynamics and Prospects”, GIGA Focus, 2012.

https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/28875/ssoar-2012-rosiny-the_arab_spring_triggers.pdf?sequence=1&isAllowed=y&lnkname=ssoar-2012-rosiny-the_arab_spring_triggers.pdf (26.12.2020)

⁸⁴ Bedr el İbrahim, “Arap Baharı'nda İran ve Türkiye”, Aljazeera Türk, 5 Nisan 2012.

<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/arap-baharinda-iran-ve-turkiye> (26.12.2020)

⁸⁵ Abdul Hamid Al Eed Al-Moussawi, “Iran and the Syrian Crisis”, Journal of US-China Public Administration, Mart 2017.

https://www.researchgate.net/profile/Moussaoui_Abdalhamid/publication/325061118_Iran_and_the_Syrian_crisis/links/5af42f95aca2720af9c53790/Iran-and-the-Syrian-crisis.pdf (27.12.2020)

⁸⁶ Jubin M. Goodarzi, “Syria and Iran, Alliance Cooperation in a Changing Regional Environment”, Ortadoğu Etütleri, Ocak 2013. https://orsam.org.tr/d_hbanaliz/2.jubin.pdf (28.12.2020)

⁸⁷ Edward Wastnidge, “Iran and Syria: An Enduring Axis”, Middle East Policy, 2017.

https://www.academia.edu/40137473/Iran_and_Syria_An_Enduring_Axis (28.12.2020)

⁸⁸ Yeşim Demir, “Emperyalist Devletlerin Ortadoğu'da Mezhep Oyunları: Sünni-Şii Çatışması”, Turkish Journal of Shiite Studies, 31 Aralık 2019.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/904565> (28.12.2020)

⁸⁹ <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyedeki-ithal-sii-savascilar> (28.12.2020)

olmaktan çıkarak bir vekalet savaşına dönüşmüştür.⁹⁰ Küresel ölçekte Batı ve Esed rejimini destekleyen Rusya arasında görünen bu vekalet savaşının bölgesel boyutta İran ve S. Arabistan arasında yaşandığı söylenebilir.

Öte yandan Suriye’de kendisi için bir belirsizlik içeren Sünni rejimden endişe eden İsrail, Esed’in iktidarda olmasını tercih ettiği için⁹¹ İran’ın Esed’i desteklemesinden rahatsız olmamıştır. Ancak ülkedeki etkinliğini de sınırlandırmak için de Suriye hava sahasını kontrol eden Rusya’nın göz yumması⁹² ile İran destekli güçlere onlarca saldırı gerçekleştirmiştir. Bu saldırılar kapsamında sadece 2018- 2020 yılları arasında gerçekleştirdiği 79 saldırıda 250 noktayı hedef almıştır.⁹³ Suriye’deki İran varlığı ise, S. Arabistan ile İsrail’i aynı noktaya getiren yeni bir rahatsızlık kaynağı olmaktadır. Bu rahatsızlık neticesinde İran etkisindeki silahlı unsurları İsrail- Suriye sınırından uzak tutmak⁹⁴ ve Suriye’deki yabancı savaşçıları göndermek için⁹⁵ İsrail ile Rusya arasında gizli anlaşmalar yapıldığı iddia edilmektedir.

İran ile S. Arabistan arasında Irak ve Suriye’de vekiller aracılığı ile sahnelenen mücadele Yemen’e sıçramıştır. Her ne kadar Yemen’deki çatışma en yıkıcı haline Arap Baharı süreci ile birlikte girse de, sorunun kökenleri daha eskiye dayanmaktadır. S. Arabistan, kendisine rakip olarak gördüğü Yemen ile arasında 1934 yılında gerçekleşen savaşta ülkeni bir kısmını işgal etmiştir. Krallığın kurucu lideri Abdülaziz İbni Suud, varislerine Yemen’in güçlenmesinin önüne geçmeleri gerektiğini tavsiye etmiş, ölümünden sonra da bu vasiyet Yemen’e yönelik Suudi politikalarının temel paradigmasını teşkil etmiştir. Toplumsal ve siyasi olarak iki farklı parçadan müteşekkil olan Yemen, kuzeydeki Yemen Arap Cumhuriyeti ve güneydeki Yemen Demokratik Halk

⁹⁰ Şafak Oğuz ve Kadir E. Çelik, “Conflict In Syria: Is It a Proxy Warfare?”, Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, Aralık 2018.

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/609804> (28.12.2020)

⁹¹ Spencer Ho, “Ex-IDF chief: Israel prefers that Assad stay in power”, The Times of Israel, 11 Aralık 2013.

<https://www.timesofisrael.com/ex-idf-chief-israel-prefers-that-assad-stay-in-power/> (29.12.2020)

⁹² Joshua Krasna, “Moscow on the Mediterranean: Russia and Israel’s Relationship”, Foreign Policy Research Institute, Haziran 2018.

<https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2018/06/krasna2018.pdf> (29.12.2020)

⁹³ <https://english.aawsat.com/home/article/2499711/sohr-israel-destroyed-270-%E2%80%99iranian-targets%E2%80%99-syria-32-months> (29.12.2020)

⁹⁴ Alexander Fulbright, “Israel, Russia said to reach secret deal on pushing Iran away from Syria border”, The Times of Israel, 28 Mayıs 2018.

<https://www.timesofisrael.com/israel-russia-said-to-agree-on-pushing-iran-from-syria-border/> (29.12.2020)

⁹⁵ Dan Williams ve Andrey Ostroukh, “Israel, Russia to cooperate on foreign troop exit from Syria - Netanyahu”, Reuters, 3 Mart 2019.

<https://fr.reuters.com/article/uk-mideast-crisis-syria-israel-russia/israel-russia-to-cooperate-on-foreign-troop-exit-from-syria-netanyahu-idUKKC1QK0D1> (29.12.2020)

Cumhuriyeti'nin 1990 yılında birleşmesi sonucu oluşmuştur. 1978 yılından beri Kuzey Yemen'in Devlet başkanlığı görevini yürüten Ali Abdullah Salih, bu birleşme sonucu ortaya çıkan yeni devletin başına geçmiştir. Ancak kuzeydeki eski yapının etkisi yeni devleti domine etmeye başlayınca Güney Yemenliler 1994 yılında bu duruma isyan ederek ayrılık taleplerinde bulunmaya başlamışlardır. S. Arabistan ise geleneksel politikası gereği Yemen'i zayıflatmak için güneydekilerin yanında yer almıştır. İran etkisinde olan Husiler'in 2004 yılında Salih yönetimine karşı ayaklanması neticesinde başlayan savaş süreci 2010 yılına kadar devam etmiştir. Arap baharının 2011'de başlaması ile birlikte Salih iktidarındaki rejim sona ermiştir. 2012 yılında yapılan seçimlere rağmen ülkede oluşan devlet otoritesi eksikliğinden yararlanan İran destekli Şii Husiler başkent San'a'yı kontrolleri altına almışlardır. Bununla yetinmeyen Husiler'in Aden'le birlikte ülkenin çoğunluğunu ele geçirmesi nedeniyle ABD ve Arap ülkeleri bu durumdan memnuniyetsizliklerini dile getirmişlerdir.⁹⁶

Yemen'in büyük bir kısmının İran destekli Husilerin eline geçmesini sevinçle karşılayan İranlılar San'a'nın, İran İslam Devrimi kapsamına dahil olan Arap başkentlerinin dördüncüsü olduğunu söylemişlerdir.⁹⁷ Bütün bu gelişmeler üzerine devlet başkanı Hadi'nin Körfez İşbirliği Konseyi'ne ülkesini Husilerden korumaya yönelik talepte bulunması üzerine S. Arabistan öncülüğündeki Arap ülkelerinden oluşan koalisyon, ABD'nin de desteğiyle 2015 Mart ayında 'Kararlı Fırtına Operasyonu' adı verilen askeri operasyonu gerçekleştirmiştir. Ardından El-Kaide terör örgütünün de Yemen'de de ortaya çıkması ve bazı bölgeleri ele geçirmesi üzerine savaş farklı bir boyuta taşınmış, S. Arabistan liderliğindeki koalisyon güçleri 2016 yılında 'Altın Ok Operasyonu'nu düzenleyerek ülkenin batı yakasında kontrolü ele geçirmişlerdir.⁹⁸ S. Arabistan liderliğindeki bu koalisyonda, Körfez İşbirliği Konseyi'ni oluşturan Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Kuveyt, Umman ve Katar'ın yanı sıra Mısır, Fas, Ürdün ve Sudan da yer almış, Pakistan ise olası bir kara harekatına katılabileceğini deklare etmiştir.⁹⁹

Yemen'de çeşitli bölgeleri ele geçiren İran destekli Husilere karşı oluşan bu geniş katılımlı koalisyonun ardında yatan en önemli unsur Babü'l Mendeboğazı'nın stratejik önemidir. Babü'l Mendeboğazı, Körfez ülkelerin sahip

⁹⁶ Selim Öztürk, "Nedenleri ve Sonuçları Bağlamında Yemen Savaşı", Avrasya Etüdları, 2019.

<https://www.avrasyaetudleri.com/uploads/articles/55/4.pdf> (29.12.2020)

⁹⁷ <https://www.middleeastmonitor.com/20140927-sanaa-is-the-fourth-arab-capital-to-join-the-iranian-revolution/> (29.12.2020)

⁹⁸ İrem A. Karakır, "Yemen'de Devam Etmekte Olan Çatışma: Bir Vekalet Savaşı mı?", Tesam Akademi Dergisi, 2018. https://www.researchgate.net/publication/327320942_Yemen%27de_Devam_Etmekte_Olan_Catisma_Bir_Vekalet_Savasi_mi (29.12.2020)

⁹⁹ <https://www.timeturk.com/tr/2015/03/26/operasyonu-prens-yonetiyor.html> (29.12.2020)

olduğu petrol ve doğalgazın %30'u, dünya ticaretinin de %4'ünü kontrol eden bir geçiş noktasıdır. Dolayısı ile söz konusu boğaz, İran'la Körfez ülkeleri hatta Batı arasındaki enerji güvenliği merkezli karşıtlığın düğüm noktasını teşkil etmektedir.¹⁰⁰ İsrail Başbakanı Netanyahu da bu konuda İran'ı uyararak Babü'l Mendeb Boğazını kapatmaması, aksi halde buna karşı duracak olası yeni bir koalisyonunda yer alacağını açıkça ilan etmiştir.¹⁰¹ Durumun ciddiyeti üzerine Babü'l Mendeb boğazını kontrol eden ve Suudi Arabistan ile Birleşik Arap Emirlikleri'ni tehdit eden füzelerin İran'dan getirilerek konuşlandırıldığı Hudeyde liman kentine 2018 yılında bu iki ülke tarafından yürütülen 'Altın Zafer Operasyonu' ile şehir Husilerden geri alınmıştır.¹⁰² Takip eden süreçte ise sahada söz sırası Husilere gelmiştir. Husiler, 2019'da iddiaya göre İran menşeli silahları kullanarak¹⁰³ ve 2020 yılında Saudi ARAMCO petrol şirketinin S. Arabistan topraklarındaki tesislerine saldırılar düzenlemişlerdir.¹⁰⁴ Günümüzde hala Yemen'de istikrarsızlık, yer yer otorite boşluğu ve insani krizler devam etmekte, ufukta kalıcı bir siyasi çözüme dair bir belirti ve umut görünmemektedir.

Sonuç

Sünni- Şii çatışması olarak lanse edilen gerginliğin dini detaylarına bakıldığında, Şiiliğin karşısında konumlandırılan Vahhabiliğin, Arap yarımadasında sadece S. Arabistan tarafından resmi olarak benimsenmiş, radikal ve hoşgöründen uzak bir akım olması sebebiyle aslında Sünniler arasında da pek rağbet görmemiş olduğunu söylemek mümkündür.¹⁰⁵ Dolayısı ile Sünni gelenekten çok Bedevi Arap kabilelerinin yerel kültürüne ait karakteristikleri içinde barındıran Vahhabiliği politik anlamda Sünni- Şii gerginliğinde Sünni tarafın merkezine oturtmak hem kasıtlı hem de gerçek dışı bir yaklaşım olarak görünmektedir. Nitekim, eski Savunma İstihbarat Ajansı

¹⁰⁰ Selim Öztürk, "Nedenleri ve Sonuçları Bağlamında Yemen Savaşı", Avrasya Etüdleri, 2019, s.91.

<https://www.avrasyaetudleri.com/uploads/articles/55/4.pdf> (29.12.2020)

¹⁰¹ <https://www.cnntrk.com/dunya/israil-basbakani-netanyahudan-irana-babul-mendeb-uyarisi> (29.12.2020)

¹⁰² Mohammed Alkhereiji, "Operation Golden Victory shows coalition's resolve to defeat Houthis", The Arab Weekly, 17 Haziran 2018.

<https://theArabweekly.com/operation-golden-victory-shows-coalitions-resolve-defeat-houthis> (29.12.2020)

¹⁰³ dw.com/tr/koalisyon-sözcüsü-saldırı-iran-silahlarıyla-yemen-dışından-yapıldı/a-50451320 (30.12.2020)

¹⁰⁴ <https://www.trthaber.com/haber/dunya/husiler-ciddede-bir-aramco-tesisini-vurduklarini-iddia-etti-533151.html> (30.12.2020)

¹⁰⁵ Mehmet A. Koç, "Tarihi İhtilafların Gölgesinde İran-Suudi Arabistan Rekabeti: Şii-Vahhabi İlişkilerinin Dünü ve Bugünü", 30 Haziran 2019, s.104.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iranian/issue/44343/550863> (21.12.2020)

Başkanı Michael Flynn, dönemin ABD Başkanı Barack Obama'nın Ortadoğu'da yürüttüğü politikalar için 'kasıtlı ihmal' ifadesini kullanmıştır.¹⁰⁶

Esasında emperyalist ülkeler eskiden beri Ortadoğu'daki çıkarları için bölgedeki mezhep faktörünü siyasi bir kaldıraç olarak kullanagelmışlerdir. Rus Çarı Deli Petro, 1738 yılında açıklanan vasiyetnamesinde; "...her zaman Türkiye ile İran arasında fitne fesat çıkarmak gerekecektir. Sünni ve Şii denen mezhep kavgaları ülkeye savaştan daha beter darbe olacaktır."¹⁰⁷ demektedir.

Bölgede kökeni çok eskiye dayanan mezhepsel ayrışmaların son dönemlerde fiili bir mezhep çatışmasına dönüştürülme gayretlerinin çıkış noktasını ise Irak'ın ABD tarafından işgali oluşturmaktadır. Irak'ta fitili ateşlenen bu mezhep görünümü çıkar çatışmaları Suriye, Bahreyn ve Yemen gibi ülkelere Arap baharının da etkisiyle sıçrarken, bu çatışmaların mezhepsel görünümüne neden olmasının temelleri Soğuk savaşın sona ermekte olduğu dönemlerde atılmıştır. 1979 tarihli Humeyni devrimi ile bir yandan bölgede bir Şii sütun inşa edilirken, karşısına yerleştirilen Sünni ülkeler ise Batılı güçlerin oluşturduğu Yeşil Kuşak projesi ile desteklenmiştir. Suudi Veliht Prens Selman, Washington Post gazetesine verdiği bir demeçte, sivil toplum kuruluşları aracılığı ile kendilerinin finanse ettiği Vahhabi yayılcılığını Batı'nın talebi üzerine yürüttüklerini itiraf etmiştir.¹⁰⁸ Önü açılmak istenen bu Şii- Sünni çatışmalarının ardında duran realite ise, bölgesel güç ve nüfuz genişletme arayışlarıdır. Taraflarca izlenen kimlik siyaseti, çıkar çatışmalarının gerçek nedenini örtbas edip özellikle mezhepsel görünürlüğü daha da belirgin hale getirmektedir.¹⁰⁹ Küresel bazı güç odakları ise bu durumu provoke ederek siyasi ayrışmayı mümkün olduğunca derinleştirmek istemektedir.¹¹⁰

Irak'ın işgali ile başlayan sıcak çatışmalar bölgedeki ülkelerde güvenlik meselesini en belirleyici gündem maddesi haline getirmiştir. Öyle ki, hem İran hem de Sünni devletler, karşılıklı yayılcı politikaları nedeniyle bir diğeri

¹⁰⁶ Abdullah Kıran, "Mezhebi Rekabet mi? Mezhep Savaşları mı?", Muş Alparslan Üniversitesi, 2015, s.184.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/20456> (21.12.2020)

¹⁰⁷ Beşir Mustafayev, "Cihan Hâkimiyetini Moskoflara Öğütleyen Deli Petro'nun Vasiyetnamesi Ve Ermenistan Devletinin Kurulmasında Etkisi", Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran 2013.

http://ijoess.com/Makaleler/774207735_beşir%20mustafayev.pdf (30.12.2020)

¹⁰⁸ <https://www.rt.com/news/422563-saudi-wahhabism-western-countries/> (30.12.2020)

¹⁰⁹ İbrahim Kalın, "Mezhepler Çatışması mı Çıkarlar Mücadelesi mi?", *Sabah Gazetesi*, 31 Ocak 2016.

https://www.sabah.com.tr/yazarlar/ibrahim_kalin/2016/01/31/mezhepler-catismasi-mi-cikarlar-mucadelesi-mi (31.12.2020)

¹¹⁰ Fahrettin Altun, "Bu Oyuna Gelmeyelim", SETA, 10 Haziran 2017.

<https://www.setav.org/bu-oyuna-gelmeyelim/> (31.12.2020)

tarafından çevrelenmekte oldukları korkusuna kapılmışlardır.¹¹¹ 1979 devrimi ile İsrail toplumunun bilinçaltına yerleşmeye başlayan 'İranofoby'ya¹¹², ülkenin sınırlarını aşarak S. Arabistan başta olmak üzere özellikle Şii nüfus barındıran Arap ülkelerine derinlemesine nüfuz etmiştir. Güvenlik ikilemine yol açan bu endişeler, söz konusu ülkeleri kısır döngüye yol açan bir silahlanma yarışı ve mevcut yayılcı politikaları hızlandırma arayışına itmiştir.

Global ölçekte güvenlik ve silahlanma üzerine raporlar hazırlayan Stockholm International Peace Research Institute 'nin (SIPRI) hazırladığı bir rapora göre¹¹³, dünyanın en büyük silah ihracatçısı olan ABD'nin 2015 ile 2019 yılları arasındaki tüm silah ihracatının yarısı Ortadoğu ülkelerine, bunun da yaklaşık yarısı S. Arabistan'a yapılmıştır. Bu dönemde S. Arabistan dünyanın en büyük silah ithalatçısı konumuna çıkmış, BAE ise dünyada 8. sıraya yükselmiştir. 2015 yılında Yemen'deki savaşa direkt müdahale eden S. Arabistan'ın silah ithalatı sonraki 5 yılda toplam 17,69 milyara, toplam askeri harcamaları ise 270 milyar dolara ulaşarak ülkenin tüm harcama kalemleri arasında birinci sıraya yükselmiştir.¹¹⁴

Öte yandan başta Lübnan, Irak, Suriye ve Yemen olmak üzere Ortadoğu'da kontrol ettiği Şii gruplara silah tedarik eden İran, 2015 yılından itibaren BM kararıyla kendisine uygulanan silah ambargosu nedeniyle askeri ihtiyaçlarını Çin ve Rusya'dan karşılamaktadır.¹¹⁵ Ancak eski teknolojiye sahip ordunun modernize edilmesi için yeni silahlar edinmesi gereken İran'a uygulanan silah ambargosunun süresinin 18 Ekim 2020 günü dolması ile birlikte¹¹⁶, 3 Kasım'da yapılan ABD Başkanlık seçimlerini kazanan Biden'ın olumlu yaklaşım

¹¹¹ Yeşim Demir, "Emperyalist Devletlerin Ortadoğu'da Mezhep Oyunları: Sünni-Şii Çatışması", Turkish Journal of Shiite Studies, 31 Aralık 2019, s.239.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/904565> (28.12.2020)

¹¹² Haggai Ram, *Iranophobia*, California: Stanford University Press, 2009, s.1.

¹¹³ <https://www.sipri.org/media/press-release/2020/usa-and-france-dramatically-increase-major-arms-exports-saudi-arabia-largest-arms-importer-says> (31.12.2020)

¹¹⁴ Tarık Halid, "Suudi Arabistan'ın askeri harcamaları son 5 yılda 270 milyar doları geçti", Anadolu Ajansı, 21 Mayıs 2020.

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistanin-askeri-harcamaları-son-5-yılda-270-milyar-doları-geçti/1849106> (31.12.2020)

¹¹⁵ Hüda Huseyni, "İran'ın gelişmiş silahlara ihtiyacı var: Kim satıcı olacak? ", Şarkul Avsat, 5 Kasım 2020.

<https://turkish.aawsat.com/home/article/2607241/hüda-huseyni/iranın-gelişmiş-silahlara-ihtiyacı-var-kim-satıcı-olacak> (31.12.2020)

¹¹⁶ https://parstoday.com/tr/news/iran-i154909-İran'a_yönelik_silah_ambargosunun_kalkması (31.12.2020)

göstermesi halinde Avrupa'dan silah temin edebileceği ihtimali seçimlerden önce konuşulmaya başlanmıştır.¹¹⁷

İran'ın silahlanma konusunda en önemli girişimi ise nükleer silah programıdır. Başlangıcı 1950'li yıllara kadar giden İran nükleer faaliyetleri, Batı yanlısı Şah döneminde ABD ve müttefikleri tarafından desteklenmiştir. 1968 yılında Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı imzalayan İran'ın o dönemdeki mevcut nükleer tesisleri enerji ihtiyacını karşılamaya yönelikti. Ancak 1979 yılındaki devrimden sonra Batının programa olan bakışı tamamen tersine dönmüştür. 1990'lı yıllarda özellikle Rusya ve Çin'in destekleriyle İran'da yeni nükleer tesislerin kurulması, Batılı devletleri endişeye sevk etmeye başlamıştır.¹¹⁸ Daha sonraki süreçte İsrail ve ABD başta olmak üzere pek çok Batılı devletin, bu programın amacının nükleer silah edinmek amaçlı olduğunu dile getirmeleri üzerine Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın çalışmaları neticesinde BM kararıyla İran'a yaptırımlar uygulanmaya başlanmıştır. 'P5+1' olarak adlandırılan BM'nin 5 daimi Güvenlik Konseyi üyesi ve Almanya ile İran arasında 2013'te varılan anlaşma ile birlikte yürütülen müzakereler¹¹⁹ 2015 yılına kadar devam etmiştir. Nihai anlaşma öncesinde 1 Nisan 2015 günü imzalanan çerçeve anlaşması dönemin ABD Başkanı Obama tarafından 'tarihi bir anlaşma' olarak nitelendirilirken, İran'ın dini lideri Ali Hamaney anlaşmaya temkinli yaklaşarak henüz onaylamadığını veya reddetmediğini vurgulamıştır.¹²⁰ İran'ın nükleer programına hep şüpheyile yaklaşan İsrail'in anlaşmaya tepkisi gecikmemiş, Başbakan Netanyahu anlaşmayı 'tarihi bir yanlış' olarak adlandırmıştır.¹²¹ Bu düşüncenin ardında yatan şey, İsrail'in,

¹¹⁷ Elif Sudagezer, "Biden kazanırsa Avrupalı dev silah şirketleri İran'a silah satmaya sıcak bakabilir.", Sputnik Türkiye, 20 Ekim 2020. <https://tr.sputniknews.com/columnists/202010201043062724-biden-kazanirsa-avrupali-dev-silah-sirketleri-irana-silah-satmaya-sicak-bakabilir/> (31.12.2020)

¹¹⁸ Majid Khosravini, *Discourse, Identity and Legitimacy – Self and Other in Representations of Iran's Nuclear Programme*, Philadelphia,: John Benjamins Publishing Company, 2015, s.2. https://www.researchgate.net/publication/283213926_KhosraviNik_M_Discourse_Identity_and_Legitimacy_Self_and_Other_in_representations_of_Iran's_nuclear_programme_AmsterdamPhiladelphia_John_Benjamins_2015 (02.01.2021)

¹¹⁹ Bayram Sinkaya, "İran – P5+1 Müzakereleri: Temkinli ve İyimser", Ortadoğu Analiz, Temmuz-Ağustos 2014.

http://orsam.org.tr/d_hbanaliz/bayramsinkaya.pdf (02.01.2021)

¹²⁰ Cüneyt Doğrusözlü, "Nükleer Anlaşmanın İran İç Siyasetine Yansıması", Ortadoğu Analiz, Mayıs-Haziran 2015.

http://orsam.org.tr/d_hbanaliz/6cuneytdogrusoğlu.pdf (02.01.2021)

¹²¹ Tamar Pileggi ve Jonathan Beck, "Netanyahu calls Iran deal 'historic mistake for world'", The Times of Israel, 14 Temmuz 2015.

<https://www.timesofisrael.com/netanyahu-calls-iran-deal-historic-mistake-for-world/> (02.01.2021)

İran'ın söz konusu anlaşmanın gereklerini yerine getirmeyeceği şeklindeki endişesidir.¹²² 2016 yılında ABD Başkanı seçilen Trump ise 2018 yılında nükleer anlaşmadan çekilince, buna mukabil İran da anlaşma kapsamındaki hususların hiçbirine uymayacağını deklare etmiştir.¹²³ Fakat 3 Kasım 2020'de yapılan ABD başkanlık seçimlerini kazanan Joe Biden'ın İran'la nükleer anlaşmayı revize edeceği konusu henüz kendisi göreve gelmeden önce gündeme oturmuştur.¹²⁴

İran'ın nükleer programından en az İsrail kadar endişelenen S. Arabistan yetkilileri, İran'ın nükleer silah edinmesi durumunda kendilerinin de aynı şekilde nükleer silah üretmekten geri kalmayacaklarını ilan etmişlerdir.¹²⁵ S. Arabistan'ın bu meyanda çeşitli girişimlerde bulunduğu konusunda soru işaretleri oluşturan gelişmeler yaşanmıştır. Örneğin, İran Dışişleri Bakanı Zarif, ABD yönetiminin 2019 yılında S. Arabistan'a yönelik illegal olarak nükleer teknolojinin transfer edilmesi hususunda soruşturma açılması üzerine ABD yönetimini eleştirmiştir.¹²⁶ Reuters haber ajansı da aynı yıl, ABD ile S. Arabistan arasında nükleer teknoloji satışını içeren gizli bir anlaşmanın yapıldığını iddia etmiştir.¹²⁷ Bunun üzerine ABD'li bazı senatörler Trump yönetimine bir mektup göndererek S. Arabistan'ın gizli olarak yürüttüğü nükleer programdan dolayı kaygılarını dile getirmişlerdir.¹²⁸ Öte yandan bazı yayın

¹²² Haydar Oruç, "İran Nükleer Anlaşması ve İsrail'in Anlaşmaya Yönelik Tepkisi", Ortadoğu Yıllığı, 2015.

https://www.researchgate.net/publication/313676921_Iran_Nukleer_Anlasmasi_ve_Israil'in_An_lasmaya_Yonelik_Tepkisi (02.01.2021)

¹²³ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51003184> (02.01.2021)

¹²⁴ Joby Warrick ve Anne Gearan, "Biden has vowed to quickly restore the Iran nuclear deal, but that may be easier said than done", The Washington Post, 9 Aralık 2020.

<https://www.washingtonpost.com/politics/2020/12/09/biden-foreign-policy-iran/> (02.01.2021)

¹²⁵ <https://www.dw.com/tr/suudi-arabistan-iran-nukleer-silah-uretirse-biz-de-uretiriz/a-43726195> (02.01.2021)

¹²⁶ <https://www.trthaber.com/haber/dunya/irandan-abdye-kacak-nukleer-teknoloji-satisi-tepkisi-405862.html> (02.01.2021)

¹²⁷ Servet Yanatma, "ABD nükleer teknoloji satmak için Suudi Arabistan ile gizli anlaşma yaptı", Euronews, 28 Mart 2019.

<https://tr.euronews.com/2019/03/28/abd-nukleer-teknoloji-satmak-icin-suudi-arabistan-ile-gizli-anlasma-yapti> (02.01.2021)

¹²⁸ Dildar Baykan, "ABD'li senatörlerden Trump'a mektup: Suudi Arabistan'ın gizli nükleer programından endişeliyiz", Anadolu Ajansı, 19 Ağustos 2020.

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdli-senatorlerden-trump-a-mektup-suudi-arabistanin-gizli-nukleer-programindan-endiseliiyiz/1947423> (02.01.2021)

organlarında, S. Arabistan'ın Pakistan'dan nükleer silah satın aldığına dair iddialar yer almıştır.¹²⁹

Yukarıda Waltz'un Ortadoğu'da nükleer silah edinmek isteyen başka ülkelerin olduğuna dair bir emare olmadığını söylediğini belirtmiştik. Fakat İran'ın nükleer silah edinmesinin bölge ülkelerinde zincirleme bir nükleer silahlanma etkisi yaratacağı aşıkardır. İran'ın nükleer gücünü dengelemek isteyen Türkiye, S. Arabistan ve Mısır da İran'ın çizgisini takip edecektir.¹³⁰ Obama'nın danışmanlarından Dennis Ross yaptığı bir açıklamada İran'ın nükleer silah edinmesinin S. Arabistan ve Türkiye'yi de aynı şeyi yapmaya iteceğini belirtmiştir.¹³¹ Benzer bir öngörüü dile getiren bir diğer isim de İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak olmuştur.¹³² Joe Biden da bu konudaki endişelerini daha başkanlık koltuğuna oturmadan dile getirmiş, İranlıların nükleer silah üretmesinin, Suudiler, Mısırlılar ve Türkleri de nükleer silah edinmeye zorlayacağını söylemiştir.¹³³ Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'na taraf olan bölgedeki pek çok ülkenin halen yürüttükleri nükleer enerji programları barışçıl olmaktan çıkıp ister istemez savaşa yönelik silah üretmeye evrilecektir.¹³⁴

Sonuç olarak söylenebilir ki, İran'ın nükleer silah edinmesi sonucunda oluşacak ihtimallerden birincisi, İsrail ile İran ve periferilerindeki devletler ve devlet dışı aktörler arasında gerçekleşebilecek geniş katımlı nükleer veya konvansiyonel bir savaştır. Waltz'un varsaydığı şekilde İsrail ve İran arasında, Hindistan ve Pakistan arasında gerçekleşen nükleer anlaşmaya benzer bir

¹²⁹ David Turner, "Why Iran Should Get the Bomb: the argument "For"", The Jerusalem Post, 8 Ağustos 2012.

<https://www.jpost.com/blogs/the-jewish-problem---from-anti-judaism-to-anti-semitism/why-iran-should-get-the-bomb-the-argument-for-365432> (02.01.2021)

¹³⁰ Yoel Guzansky ve Gallia Lindenstrauss, "Toward a Nuclear Middle East", Strategic Survey for Israel, Ocak 2013.

https://www.researchgate.net/publication/324415961_Toward_a_Nuclear_Middle_East (02.01.2021)

¹³¹ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-yaparsa-turkiye-de-yapar/382925> (02.01.2021)

¹³² <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/israil-iran-yaparsa-turkiye-de-yapar-19263384> (02.01.2021)

¹³³ Thomas L. Friedman, "Biden Made Sure 'Trump Is Not Going to Be President for Four More Years'", The New York Times, 2 Aralık 2020.

<https://www.nytimes.com/2020/12/02/opinion/biden-interview-mcconnell-china-iran.html> (02.01.2021)

¹³⁴ Robert A. Manning, "A Response to Waltz: Why Iran Shouldn't Get the Bomb", The Diplomat, 20 Temmuz 2012.

<https://thediplomat.com/2012/07/a-response-to-waltz-why-iran-shouldnt-get-the-bomb/> (02.01.2021)

anlaşmanın yapılması düşük ihtimaldir. İran ve İsrail, Hindistan ve Pakistan gibi sınır iki ülke değildir. Pakistan- Hindistan bölgesinde birinin diğerine yapacağı nükleer saldırının kendi bölgesini de etkileme ihtimali yüksektir.¹³⁵ Ayrıca Hindistan'da, Müslüman Pakistan'ın nüfusu kadar Müslüman mevcuttur.¹³⁶ Dolayısı ile hem İran hem de İsrail nükleer savaşta ilk vuruşu gerçekleştirmesi sonrasında karşı taraftan gelecek misillemeye karşı zarar görse de sıfır toplamı bu oyunda kazanan ve hayatta kalan taraf olacağını hesaplamaktadır. İran'ın ürettiği nükleer silahların bir şekilde bölgeye yayılmış Şii silahlı gruplarca edinilmesi veya onlar aracılığı ile İran tarafından geniş bir coğrafyada kullanılabilmesi olasılığı, böylesi bir savaşın bölgesel çapta ne denli yıkıcı sonuçlar doğuracağını gözler önüne sermektedir.

İkinci bir ihtimal olan S. Arabistan ile İran arasındaki bir diğer savaş olasılığı da en az diğeri kadar ölümcüldür. İran korkusu ile İsrail safında birleşen Arap ülkeleri¹³⁷ ile Ortadoğu'ya yayılmış İran etkisindeki ülkelerin ve grupların karşı karşıya geleceği bir nükleer savaş tahmin edilmesi imkansız derecede tahripkar olacaktır. Bu tablo ise, İsrail ve müttefiklerinin en çok isteyeceği şey olacaktır. Her iki durumda da, Waltz'un iddia ettiği bölgesel bir nükleer güç dengesi oluşmayacak, İran'ın nükleer silah edinmesi bölgenin belki de sonunu getirecek ilk adım olacaktır.

Kaynakça

_____, *Holokost*, İstanbul: Gözlem, 1997.

ABRAHAMIAN, Ervand, *Modern İran Tarihi*, çev. Dilek Şendil, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

AĞDEMİR, A. Murat, "The Holocaust, Securitization of Iran and Israel's Iran Policy", *Bilge Strateji*, Güz 2016.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/677193> (13.12.2020)

¹³⁵ Thanos Dokos, "Why Kenneth Waltz is Both Right & Wrong About the 'Iranian Bomb'", ELIAMEP Thesis, Eylül 2012.
<https://www.nonproliferation.eu/why-kenneth-waltz-is-both-right-wrong-about-the-iranian-bomb/> (02.01.2021)

¹³⁶ Taha Kılınç, "Dünyanın En Büyük Müslüman Azınlığı: Hindistan", *Diyanet Haber*, 28 Mayıs 2019.

<https://www.diyanehaber.com.tr/aylik-dergi/dunyanin-en-buyuk-musulman-azinligi-hindistan-h5870.html> (02.01.2021)

¹³⁷ Ceyhun Çiçekçi, "Sistemik dönüşüm ve Orta Doğu: İsrail-Arap ittifakını bağlamsallaştırmak", *Anadolu Ajansı*, 3 Eylül 2020.

<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/sistemik-donusum-ve-orta-dogu-israil-arap-ittifakini-baglamsallaştırmak/1961666> (02.01.2021)

AKÇAY, Ekrem Y., "İran- Irak Savaşı'nın Bölgeye Etkileri", *Ufuk Üniversitesi*, 2013.
http://acikerisim.hakkari.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12814/171/dergi_3.pdf?sequence=1&isAllowed=y (22.12.2020)

ALKHEREIJI, Mohammed, "Operation Golden Victory shows coalition's resolve to defeat Houthis", *The Arab Weekly*, 17 Haziran 2018.

<https://theArabweekly.com/operation-golden-victory-shows-coalitions-resolve-defeat-houthis> (29.12.2020)

AL-MOUSSAWI, Abdul Hamid Al Eed, "Iran and the Syrian Crisis", *Journal of US - China Public Administration*, Mart 2017.
https://www.researchgate.net/profile/Moussaoui_Abdalhamid/publication/325061118_Iran_and_the_Syrian_crisis/links/5af42f95aca2720af9c53790/Iran-and-the-Syrian-crisis.pdf (27.12.2020)

ALTUN, Fahrettin, "Bu Oyuna Gelmeyelim", *SETA*, 10 Haziran 2017.

<https://www.setav.org/bu-oyuna-gelmeyelim/> (31.12.2020)

BADIOU, Alain, vd., *Anti-Semitizm Üzerine*, İstanbul: Encore, 2014.

BALCI, Ali ve Tuncay Kardaş, "Realizm", Şaban Kardaş ve Ali Balcı (Ed.), *Uluslararası İlişkilere Giriş*, İstanbul: Küre, 2014.

BALPINAR, Zafer, "İsrail'in Devlet Kurgusu Güvenli Bir Yahudi Yurdu mu? Yoksa Güvenlikçi Bir Yahudi Devleti mi?", *Güvenlik Stratejileri*, 2017.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/guvenlikstrti/issue/32173/356954> (12.12.2020)

BARAK, Ehud, "Taking Apart Iraq's Nuclear Threat", *The New York Times*, 4 Eylül 2002.

<https://www.nytimes.com/2002/09/04/opinion/taking-apart-iraq-s-nuclear-threat.html> (15.12.2020)

BAR-JOSEPH, Uri, "Towards a Paradigm Shift in Israel's National Security Conception", *Israel Affairs*, 2000.
https://www.academia.edu/38714079/Uri_Bar_Joseph_Towards_a_Paradigm_Shift_in_Israel_s_National_Security_Conception_Israel_Affairs_Vol_6_No_2_and_3_2000_pp_81_103 (12.12.2020)

BAYKAN, Dildar, "ABD'li senatörlerden Trump'a mektup: Suudi Arabistan'ın gizli nükleer programından endişeliyiz", *Anadolu Ajansı*, 19 Ağustos 2020.

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdli-senatorlerden-trumpa-mektup-suudi-arabistanin-gizli-nukleer-programindan-endiseliyiz/1947423> (02.01.2021)

BEDNARZ, Dieter, "Who Killed Masoud Ali Mohammadi?", *Spiegel International*, 18 Ocak 2010.

<https://www.spiegel.de/international/world/mysterious-assassination-in-iran-who-killed-masoud-ali-mohammadi-a-672522.html> (16.12.2020)

BEN-MEIR, Alon, "An Iranian Bombshell: How Israel Can and Will Respond", *Harvard International Review*, 2010.

<https://www.jstor.org/stable/42772661> (15.12.2020)

BERGMAN, Von R. ve Holger Stark, "We Can in No Way Tolerate an Iran with Nuclear Weapons", *Spiegel International*, 7 Ağustos 2015.

<https://www.spiegel.de/international/world/israeli-defense-minister-moshe-yaalon-critizes-iran-deal-a-1047260.html> (16.12.2020)

BEST, Antony vd., 20. *Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, çev. Taciser Ulaş Belge, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2012.

BLUM, Ruthie, "Recalling the Nazi parallel", *The Jerusalem Post*, 27 Nisan 2014.

<https://www.jpost.com/opinion/op-ed-contributors/recalling-the-nazi-parallel-350584> (13.12.2020)

BURG, Avraham, *The Holocaust Is Over; We Must Rise From its Ashes*, New York: St. Martin's Press, 2008.
https://www.researchgate.net/publication/249979487_Transforming_Zionism_The_Holocaust_Is_Over_We_Must_Rise_from_Its_Ashes_by_Avraham_Burg_New_York_Palgrave_Macmillan_2008_vii_242_pages_Notes_to_p_246_Index_to_p_253_2695_hard_1600_paper_Israeli_Culture

CLEVELAND, William L., *Modern Ortadoğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Agora kitaplığı, 2008.

ÇAĞLAYAN, Selin, *İsrail Sözlüğü*, İstanbul: 2010.

ÇİÇEKÇİ, Ceyhun, "Sistemik Dönüşüm ve Orta Doğu: İsrail-Arap İttifakını Bağlamsallaştırmak", *Anadolu Ajansı*, 3 Eylül 2020.
<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/sistemik-donusum-ve-orta-dogu-israil-arap-ittifakini-baglamsallastirmak/1961666> (20.12.2020)

ÇULCU, Murat, *Gelecek Yıl Kudüs'te*, İstanbul: E, 2012.

D'AMATO, Anthony, "Israel's Air Strike against the Osiraq Reactor: A Retrospective", 1996.
<https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/tclj10&div=14&id=&page=> (15.12.2020)

DEHGHAN, Saeed K., "Iran Nuclear Scientist Killed In Tehran motorbike bomb attack", *The Guardian*, 11 Ocak 2012.

<https://www.theguardian.com/world/2012/jan/11/iran-nuclear-scientist-killed> (16.12.2020)

DEMİR, Yeşim, "Emperyalist Devletlerin Ortadoğu'da Mezhep Oyunları: Sünnî-Şîî Çatışması", *Turkish Journal of Shiite Studies*, 31 Aralık 2019.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/904565> (28.12.2020)

DENİZ, Yıldırım, "Ortadoğu'da Vahhabi - Şii Mücadelesi", *TESAM Akademi*, Ocak 2018.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/422728> (22.12.2020)

DJALILI, Mohammad-Reza ve Thierry Kellner, *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, çev. Reşat Uzmen, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011.

DOĞRUSÖZLÜ, Cüneyt, "Nükleer Anlaşmanın İran İç Siyasetine Yansıması", *Ortadoğu Analiz*, Mayıs-Haziran 2015.

http://orsam.org.tr/d_hbanaliz/6cuneytdogrusoğlu.pdf (02.01.2021)

DOKOS, Thanos, "Why Kenneth Waltz is Both Right & Wrong About the 'Iranian Bomb'", *ELIAMEP Thesis*, Eylül 2012.

<https://www.nonproliferation.eu/why-kenneth-waltz-is-both-right-wrong-about-the-iranian-bomb/> (02.01.2021)

DÜNDAR, Haris U., "Madeniyetler Çatışması Tezi Bağlamında Şii Hilali Tartışmalarının Bir Değerlendirmesi", *Ortadoğu Etütleri*, 2019.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/887680> (26.12.2020)

ERKAN, Anıl Ç., "Siber Uzayda Uluslararası Hukuk", Hasret Çomak (Ed.), *Uluslararası Güvenlik*, İstanbul: Beta, 2016.

FALK, Thomas O., "Past And Present: Israel's Targeting of Iran Nuclear Aspirations", *Aljazeera*, 1 Aralık 2020.

<https://www.aljazeera.com/news/2020/12/1/past-and-present-israels-targeting-of-irans-nuclear-aspiration> (16.12.2020)

FARRELL, Stephen, "Israel Admits Bombing Suspected Syrian Nuclear Reactor in 2007, Warns Iran", *Reuters*, 21 Mart 2018.

<https://www.reuters.com/article/us-israel-syria-nuclear-idUSKBN1GX09K> (15.12.2020)

FARWELL, James P., ve Rafal Rohozinski, "Stuxnet and the Future of Cyber War", *Survival Global Politics and Strategy*, 28 Ocak 2011. https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00396338.2011.555586?casa_to ken=zUy893MOFjMAAAAAA:S-s-pdCESahczlgYDISRXvh17jloqWyxKCtztXlwnaHBIOfbaSxa69w4gnxz4tg4d7C0p3-EhelHYQ (20.12.2020)

FREILICH, Charles D., "National Security Decision-Making in Israel: Processes, Pathologies, and Strengths", *The Middle East Journal*, Autumn 2006.

https://www.jstor.org/stable/4330316?seq=2#metadata_info_tab_contents
(12.12.2020)

FRIEDMAN, Thomas L., "Biden Made Sure 'Trump Is Not Going to Be President for Four More Years'", *The New York Times*, 2 Aralık 2020.

<https://www.nytimes.com/2020/12/02/opinion/biden-interview-mcconnell-china-iran.html> (02.01.2021)

FULLBRIGHT, Alexander, "Israel, Russia said to reach secret deal on pushing Iran away from Syria border", *The Times of Israel*, 28 Mayıs 2018.

<https://www.timesofisrael.com/israel-russia-said-to-agree-on-pushing-iran-from-syria-border/> (29.12.2020)

GARAUDY, Roger, *İsrail Mitler ve Terör*, İstanbul: Pınar, 2012.

GOODARZI, Jubin M., "Syria and Iran, Alliance Cooperation in a Changing Regional Environment", *Ortadoğu Etütleri*, Ocak 2013.
https://orsam.org.tr/d_hbanaliz/2.jubin.pdf (28.12.2020)

GÖZ, Mert M., *1 Mart 2003 Başbakanlık Tezkeresi'nin Reddedilme Nedenleri*, Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, 2016.

GUZANSKY, Yoel ve Gallia Lindenstrauss, "Toward a Nuclear Middle East", *Strategic Survey for Israel*, Ocak 2013.
https://www.researchgate.net/publication/324415961_Toward_a_Nuclear_Middle_East (02.01.2021)

HALID, Tarık, "Suudi Arabistan'ın askeri harcamaları son 5 yılda 270 milyar doları geçti", *Anadolu Ajansı*, 21 Mayıs 2020.

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistanin-askeri-harcamalari-son-5-yilda-270-milyar-dolari-gecti/1849106> (31.12.2020)

HALL, Ian "Kenneth Waltz: The Man Who Saved Realism", *E-International Relations*, 24 Haziran 2013.

<https://www.e-ir.info/2013/06/24/kenneth-waltz-the-man-who-saved-realism/>
(6.12.2020)

HO, Spencer, "Ex-IDF chief: Israel prefers that Assad stay in power", *The Times of Israel*, 11 Aralık 2013.

<https://www.timesofisrael.com/ex-idf-chief-israel-prefers-that-assad-stay-in-power/> (29.12.2020)

HUSEYNI, Hüda, "İran'ın gelişmiş silahlara ihtiyacı var: Kim satıcı olacak? ", *Şarkul Avsat*, 5 Kasım 2020.

<https://turkish.aawsat.com/home/article/2607241/hüda-huseyni/iranin-gelişmiş-silahlara-ihtiyacı-var-kim-satıcı-olacak> (31.12.2020)

İBRAHİM, Bedr el, "Arap Baharı'nda İran ve Türkiye", *Aljazeera Türk*, 5 Nisan 2012.

<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/arap-baharinda-iran-ve-turkiye>
(26.12.2020)

İĞDE, Muhyeddin, "Selefilğin Tarihi Arka Planı", *e-Makalat*, Güz 2015.

<http://www.emakalat.com/en/download/issue-file/9321> (21.12.2020)

JEDINIA, Mehdi, "History of Assassinations of Iran's Top Nuclear Scientists", *VOA News*, 3 Aralık 2020.

<https://www.voanews.com/extremism-watch/history-assassinations-irans-top-nuclear-scientists> (16.12.2020)

JULIAN, Hana L., "News Analysis: Iranian Nuclear Threat Growing", *Arutz Sheva Israel National News*, 25 Ağustos 2006.
<https://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/110783> (14.12.2020)

KALIN, İbrahim, "Mezhepler Çatışması mı Çıkarlar Mücadelesi mi?", *Sabah Gazetesi*, 31 Ocak 2016.

https://www.sabah.com.tr/yazarlar/ibrahim_kalin/2016/01/31/mezhepler-catismasi-mi-cikarlar-mucadelesi-mi (31.12.2020)

KANDURI, Nezir el, "ABD-İran ittifakı Irak'ı paramparça etti", *Gerçek Hayat*, 21 Ekim 2019.

<http://www.gercek hayat.com.tr/kapak/abd-iran-ittifaki-iraki-paramparca-etti/>
(23.12.2020)

KARAKIR, İrem A., "Yemen'de Devam Etmekte Olan Çatışma: Bir Vekalet Savaşı mı?", *Tesam Akademi Dergisi*, 2018.
https://www.researchgate.net/publication/327320942_Yemen%27de_Devam_Etmekte_Olan_Catisma_Bir_Vekalet_Savasi_mi (29.12.2020)

KHOSRAVINIK, Majid, *Discourse, Identity and Legitimacy- Self and Other in Representations of Iran's Nuclear Programme*, Philadelphia,: John Benjamins Publishing Company, 2015.
https://www.researchgate.net/publication/283213926_KhosraviNik_M_Discourse_Identity_and_Legitimacy_Self_and_Other_in_representations_of_Iran's_nuclear_programme_AmsterdamPhiladelphia_John_Benjamins_2015
(02.01.2021)

KİLİNÇ, Taha, "Dünyanın En Büyük Müslüman Azınlığı: Hindistan", *Diyanet Haber*, 28 Mayıs 2019.

<https://www.diyanethaber.com.tr/aylik-dergi/dunyanin-en-buyuk-musluman-azinligi-hindistan-h5870.html> (02.01.2021)

KIRAN, Abdullah, "Mezhebi Rekabet mi? Mezhep Savaşları mı?", *Muş Alparslan Üniversitesi*, Haziran 2015.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/20456> (21.12.2020)

KIRDAR, Seda, "The Relationship Between Collective Trauma and Civil Society: Jewish Citizens of Israel As a Case Study", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 2012.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/701010> (12.12.2020)

KOÇ, Mehmet A., "Tarihi İhtilafların Gölgesinde İran-Suudi Arabistan Rekabeti: Şii -Vahhabi İlişkilerinin Dünü ve Bugünü", *İran Çalışmaları Dergisi*, 30 Haziran 2019. <https://dergipark.org.tr/pub/iranian/issue/44343/550863> (21.12.2020)

KRASNA, Joshua, "Moscow on the Mediterranean: Russia and Israel's Relationship", *Foreign Policy Research Institute*, Haziran 2018.

<https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2018/06/krasna2018.pdf> (29.12.2020)

KURT, Veysel, "Arap İsyanları Sonrasında Ortadoğu'da Vekalet Savaşları: Yemen Örneği", *International Journal of Political Science & Urban Studies*, Mart 2019. https://www.researchgate.net/publication/331983770_Arap_Isyanlari_Sonrasinda_Ortadoğu'da_Vekalet_Savasları_Yemen_Ornegi (21.12.2020)

MANNING, Robert A., "A Response to Waltz: Why Iran Shouldn't Get the Bomb", *The Diplomat*, 20 Temmuz 2012.

<https://thediplomat.com/2012/07/a-response-to-waltz-why-iran-shouldnt-get-the-bomb/> (02.01.2021)

MIRTORABI, Saeed, "Oil and Saudi- Iranian Tensions (2001-2019)", *Iranian Review of Foreign Affairs*, 2018.

http://irfajournal1.csr.ir/article_115624_a3a18999e2b5361c54d43c7528d733a6.pdf (22.12.2020)

MONIQUET, Claude ve Dimitri Dombret, "IS IRANIAN SHIITE EXPANSIONISM A THREAT TO THE ARAB COUNTRIES? ", *ES/SC*, 8 Temmuz 2009.

<http://www.esisc.org/publications/analyses/is-iranian-shiite-expansionism-a-threat-to-the-arab-countries> (23.12.2020)

MUSTAFAYEV, Beşir, "Cihan Hâkimiyetini Moskoflara Öğütleyen Deli Petro'nun Vasiyetnamesi Ve Ermenistan Devletinin Kurulmasında Etkisi", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2013.

http://ijoess.com/Makaleler/774207735_beşir%20mustafayev.pdf (30.12.2020)

NISAN, Mordechai, "The Shiite Strategic Crescent and Israel", *Israel Journal of Foreign Affairs*, 2009.

<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/23739770.2009.11446349>
(26.12.2020)

O'CLERY, Conor, "Bush Says Iraq War Part of Plan for Democracy", *The Irish Times*, 7 Kasım 2003.

<https://www.irishtimes.com/news/bush-says-iraq-war-part-of-plan-for-democracy-1.390028> (23.12.2020)

ODEH, Nabeel, "How Did Iran Become A Digital Oppressor?", *Al Sharq*, 20 Ocak 2020.

<https://research.sharqforum.org/2020/01/20/how-did-iran-become-a-digital-oppressor/> (20.12.2020)

OĞUZ, Şafak ve Kadir E. Çelik, "Conflict In Syria: Is It a Proxy Warfare?", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2018.

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/609804> (28.12.2020)

ORUÇ, Haydar, "İran Nükleer Anlaşması ve İsrail'in Anlaşmaya Yönelik Tepkisi", *Ortadoğu Yıllığı*, 2015.
https://www.researchgate.net/publication/313676921_Iran_Nukleer_Anlasmasi_ve_Israil'in_Anlasmaya_Yonelik_Tepkisi (02.01.2021)

ÖKE, Mim K., Siyonizm ve Filistin Sorunu, İstanbul: Kırmızı Kedi, 2.Basım, 2013.

ÖZEV, Muharrem H., "İran-Suudi Arabistan İlişkileri, 1932-2014", *İstanbul Üniversitesi*, 2016.
https://www.researchgate.net/profile/Muharrem_Oezev/publication/318770897_Iran-Saudi_Arabia_Relations_1932-2014/links/5a401d87a6fdcce1970f0d30/Iran-Saudi-Arabia-Relations-1932-2014.pdf (22.12.2020)

ÖZTÜRK, Selim, "Nedenleri ve Sonuçları Bağlamında Yemen Savaşı", *Avrasya Etüdleri*, 2019.

<https://www.avrasyaetudleri.com/uploads/articles/55/4.pdf> (29.12.2020)

PILEGGI, Tamar ve Jonathan Beck, "Netanyahu calls Iran deal 'historic mistake for world'", *The Times of Israel*, 14 Temmuz 2015.

<https://www.timesofisrael.com/netanyahu-calls-iran-deal-historic-mistake-for-world/> (02.01.2021)

RAM, Haggai, *Iranophobia*, California: Stanford University Press, 2009.

REZAEI, Farhad ve Ronen A. Cohen, "Iran's Nuclear Program and the Israeli-Iranian Rivalry in the Post Revolutionary Era", *British Journal of Middle Eastern Studies*, (7 Eylül 2014)

<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13530194.2014.942081>
(15.12.2020)

ROSINY, Stephan, "The Arab Spring: Triggers, Dynamics and Prospects", *GIGA Focus*, 2012.

https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/28875/ssoar-2012-rosiny-the_arab_spring_triggers.pdf?sequence=1&isAllowed=y&lnkname=ssoar-2012-rosiny-the_arab_spring_triggers.pdf (26.12.2020)

SARI, İsmail, "İran'ın Ortadoğu'da Devlet Dışı Aktörleri: Şii Milisler Örneği"
http://www.academia.edu/download/51382330/UCIR_Kitap-bolum.pdf
(26.12.2020)

SEMİN, Ali, "ABD'nin İşgali Sonrasında Irak'ta İran Etkisi ve Türkiye", Soyalp Tamçelik (Ed.), *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye- İran İlişkileri*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2014.

SHIMKUS, John, "Saudi Arabia Using Oil as an Economic Weapon Against Iran", *Energy Digital*, 28 Haziran 2011.

<https://oilprice.com/Energy/Crude-Oil/Saudi-Arabia-Using-Oil-As-An-Economic-Weapon-Against-Iran.html> (23.12.2020)

SİNKAYA, Bayram, "İran- P5+1 Müzakereleri: Temkinli ve İyimser", *Ortadoğu Analiz*, Temmuz-Ağustos 2014.

http://orsam.org.tr/d_hbanaliz/bayramsinkaya.pdf (02.01.2021)

STAFF, Toi, "Israel has tape of slain Iran nuke chief talking about building five warheads", *The Times Of Israel*, 4 Aralık 2020.

<https://www.timesofisrael.com/israel-has-tape-of-slain-iran-uke-chief-talking-about-building-five-warheads/> (16.12.2020)

SUDAGEZER, Elif, "Biden kazanırsa Avrupalı dev silah şirketleri İran'a silah satmaya sıcak bakabilir. ", *Sputnik Türkiye*, 20 Ekim 2020.

<https://tr.sputniknews.com/columnists/202010201043062724-biden-kazanirsa-avrupali-dev-silah-sirketleri-irana-silah-satmaya-sicak-bakabilir/>
(31.12.2020)

ŞAHİN, Mehmet, "Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller", *Akademik Ortadoğu*, 2006.

http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu1%20makale/mehmet_sahin.pdf (20.12.2020)

TEITELBAUM, Joshua ve Michael Segall, "The Iranian Leadership's Continuing Declarations of Intent to Destroy Israel 2009–2012", *Jerusalem Center for Public Affairs*, 2012.

<https://jcpa.org/wp-content/uploads/2012/05/IransIntent2012b.pdf?page=6>
(15.12.2020)

TURNER, David, "Why Iran Should Get the Bomb: the argument "For"", *The Jerusalem Post*, 8 Ağustos 2012.

<https://www.jpost.com/blogs/the-jewish-problem---from-anti-judaism-to-anti-semitism/why-iran-should-get-the-bomb-the-argument-for-365432> (02.01.2021)

WALTZ, Kenneth N., Uluslararası Politika Teorisi, çev. Osman S. Binatlı ve Çınar Özen, Ankara: Phoenix Yayınları, 2015.

WALTZ, Kenneth N., "Why Iran Should Get the Bomb - Nuclear Balancing Would Mean Stability", *Foreign Affairs*, Temmuz - Ağustos 2012.

<https://www.jstor.org/stable/23218033> (12.12.2020)

WARRICK, Joby ve Anne Gearan, "Biden has vowed to quickly restore the Iran nuclear deal, but that may be easier said than done", *The Washington Post*, 9 Aralık 2020.

<https://www.washingtonpost.com/politics/2020/12/09/biden-foreign-policy-iran/> (02.01.2021)

WASTNIDGE, Edward, "Iran and Syria: An Enduring Axis", *Middle East Policy*, 2017.

https://www.academia.edu/40137473/Iran_and_Syria_An_Enduring_Axis
(28.12.2020)

WILLIAMS, Dan ve Andrey Ostroukh, "Israel, Russia to cooperate on foreign troop exit from Syria - Netanyahu", *Reuters*, 3 Mart 2019.

<https://fr.reuters.com/article/uk-mideast-crisis-syria-israel-russia/israel-russia-to-cooperate-on-foreign-troop-exit-from-syria-netanyahu-idUKKCN1QK0D1> (29.12.2020)

YANATMA, Servet, "ABD nükleer teknoloji satmak için Suudi Arabistan ile gizli anlaşma yaptı", *Euronews*, 28 Mart 2019.

<https://tr.euronews.com/2019/03/28/abd-nukleer-teknoloji-satmak-icin-suudi-arabistan-ile-gizli-anlasma-yapti> (02.01.2021)

YETİM, Fatih, "Hangi ülkede ne kadar Şii nüfus yaşıyor?", *Euronews*, 8 Ocak 2020.

<https://tr.euronews.com/2020/01/07/hangi-ulkede-ne-kadar-sii-nufus-yasiyor>
(23.12.2020)

YILMAZ, Cem, "İran ve Suudi Arabistan'ın Bitmeyen Bölgesel Rekabeti", *Ortadoğu Analiz*, 1 Şubat 2011.

<https://www.orsam.org.tr/tr/iran-ve-suudi-arabistan-in-bitmeyen-bolgesel-rekabeti/> (22.12.2020)

dw.com/tr/koalisyon-sözcüsü-saldırı-iran-silahlarıyla-yemen-dışından-yapıldı/a-50451320 (30.12.2020)

<https://english.aawsat.com/home/article/2499711/sohr-israel-destroyed-270-%E2%80%98iranian-targets%E2%80%99-syria-32-months> (29.12.2020)

https://parstoday.com/tr/news/iran-i154909-İran'a_yönelik_silah_ambargosunun_kalkması (31.12.2020)

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-yaparsa-turkiye-de-yapar/382925> (02.01.2021)

<https://www.trthaber.com/haber/dunya/husiler-ciddede-bir-aramco-tesisini-vurduklarini-iddia-etti-533151.html> (30.12.2020)

<https://www.aljazeera.com/news/2005/10/26/ahmadinejad-wipe-israel-off-map> (14.12.2020)

<https://www.aljazeera.com/news/2011/7/24/iranian-nuclear-scientist-shot-dead-in-tehran> (16.12.2020)

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyedeki-ithal-sii-savascilar> (28.12.2020)

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151021_netanyahu_soykirim (13.12.2020)

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51003184> (02.01.2021)

<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-51219097> (14.12.2020)

<https://www.dw.com/tr/suudi-arabistan-iran-nükleer-silah-üretirse-biz-de-üretiriz/a-43726195> (02.01.2021)

<https://www.haaretz.com/1.4903516> (14.12.2020)

<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/israil-2007-yilindaki-o-saldiriyi-resmen-ustlendi-ilk-itiraf-40780288> (15.12.2020)

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/israil-iran-yaparsa-turkiye-de-yapar-19263384> (02.01.2021)

<https://www.middleeastmonitor.com/20140927-sanaa-is-the-fourth-arab-capital-to-join-the-iranian-revolution/> (29.12.2020)

<https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/tehranbureau/2010/11/extra-nuclear-scientist-killed-another-wounded-in-tehran-car-bombings.html> (16.12.2020)

<https://www.rt.com/news/422563-saudi-wahhabism-western-countries/> (30.12.2020)

<https://www.sipri.org/media/press-release/2020/usa-and-france-dramatically-increase-major-arms-exports-saudi-arabia-largest-arms-importer-says> (31.12.2020)

<https://www.timeturk.com/tr/2015/03/26/operasyonu-prens-yonetiyor.html> (29.12.2020)

<https://www.trthaber.com/haber/dunya/irandan-abdye-kacak-nukleer-teknoloji-satisi-tepkisi-405862.html> (02.01.2021)

<https://www.yenisafak.com/dunya/fahrizade-suikasti-fahrizadeyi-israil-mi-oldurdu-3588102> (16.12.2020)